

2017 - 2029

KOMMUNEDELPLAN

for kulturminner, kulturmiljøer
og kulturlandskap

Rygge Kommune

Port Nedre Støtvig. Foto: Lucy Tofterå.

Kulturminner er sporene etter levd liv, en arv fra generasjoner før oss, som vi skal forvalte videre til de som kommer etter. Kulturminnene er viktige kunnskapsbærere som forteller oss om vår fortid og historie.

Forord

Rygge er sin historie.

Identiteten finner vi i kulturminnene, i kulturlandskapet, bosettingene, levebrødet og fortellingene.

Det har bodd folk her i tusenvis av år. Klimaet og de rike naturressursene har gjort det til et godt sted å leve. Bygda har opp gjennom historien huset mange ulike samfunnsskinner, husmenn og storbønder, skipskapteiner og strandsittere, fattige og rike. Kulturminnene gjenspeiler dette, fra flotte herregårder til rester etter enkle boplasser i skogen.

Rygge har alltid hatt god kontakt med omverdenen. Skipsleden og ferdselsveien over raet, og i nyere tid jernbanen, har bragt med seg impulser og strømninger i tiden.

Planen har fokus på kulturminner etter 1537. Det er et håp at den kan gi kunnskap om Rygge og vise hvor viktig det er å bevare kulturminnene. De forteller oss om utviklingen i samfunnet fram til i dag, de hjelper oss til å forstå vår egen tid og de er en del av vår arv til framtidens samfunn.

Kulturminnene er en sårbar ressurs som går tapt hvis de ikke bevares. Derfor er det så viktig at vi har kjennskap og kunnskap, og at vi registrerer dem.

Kulturminneplanen skal være et verktøy for forvaltningen.

Planen er kun en start på arbeidet med kulturminner i Rygge og forhåpentligvis blir dette noe kommunen vil kunne prioritere i fremtiden.

Takk for god hjelp av støttegruppen på Rygge Museum og Historielag og til NAV gruppa Framdrift.

Trine Syvertsen
Prosjektleder

Innhold

Forord	3
--------	---

Kapittel 1. Kulturminneplanen

1.1	Innledning og mål	6
1.2	Formål	7
1.3	Bakgrunn, andre planer	7
1.4	Planprosess og avgrensing	10

Kapitel 2. Hovedutfordringer

2.1	Hovedutfordringer for kulturminner i Rygge	11
-----	--	----

Kapitel 3. Kulturminnevern

3.1	Ansvarsdeling i kulturminnevernet	13
3.2	Lovverk	15
3.3	Verneverdi og vernekriterier	15
3.4	Vernekategorier	16
3.5	Registreringer av kulturminner i Rygge	17
3.6	Registrerte fornminner i Rygge	18

Kapitel 4. Rygges historie

Rygges historie	22
-----------------	----

Kapitel 5. Kulturlandskap

	Kulturlandskap i Rygge - kart	26
5.1.	Kulturlandskap	28
5.2.	Herregårdslandskap, Kulturlandskap av nasjonal interesse	30
5.3.1	Værne Kloster/ Oakhill/ Carlberg	33
5.3.2	Telemarkslunden / Ekeby / Gunnarsbybekken	33
5.3.3	Evje /Balke	34
5.3.4	Larkollen	34
5.3.5	Eldøya/ Kollen/Stretaneset, Danmark	34
5.3.6	Rygge kirke og området rundt	34
5.3.7	Kurefjorden	36

5.3.8	Vansjø	36
5.4	Alleer og trær	40
5.5	Steingjerdene	40
5.6	Pilegrimsveien	41

Kapitel 6. Kulturminner i nyere tid

6.1	Landbruket	42
6.2	Kyst og strandsittermiljø	46
6.3	Ferie og fritidskommunen	50
6.4	Samferdsel og infrastruktur	55
6.5	Tekniske og industrielle kulturminner	56
6.6	Krigsminner	64
6.7	Institusjonsbygninger	71
6.8	Kirker	73
6.9	Kirkegårder	73
6.10	Andre kulturminner	76

Kapitel 7. Virkemidler i kulturminnevernet

Virkemidler i kulturminnevernet	80
---------------------------------	----

Kapitel 8. Strategier og handlingsplan 2017 – 2021

8.1	Strategier for kulturminnevernet i Rygge	84
8.2	Handlingsplan	85
	Kilder	86

VEDLEGG:

1.	Sentrale begrep/uttrykk i kulturminnevernet	87
2.	Lovverket	90
3.	Verdivurdering av kulturminner	94
4.	Registre over kulturminner	95
5.	Register over fredete kulturminner	96
6.	Liste over A-hus i Larkollen	98

Innledning og mål

Fyret på Larkollen. Foto Tommy Lund.

Kulturminner er sporene etter levd liv, en arv fra generasjoner før oss som vi skal forvalte videre til de som kommer etter. Kulturminnene er viktige kunnskapsbærere som forteller oss om vår fortid og historie. Kulturminner er en ikke - fornybar ressurs og skal forvaltes som en del av en bærekraftig utvikling.

Det gjeldende nasjonale mål for kulturminneforvaltningen er at mangfoldet av kulturminner og kulturmiljøer skal tas vare på som bruksressurser og som grunnlag for kunnskap, opplevelse og verdiskapning. Et representativt utvalg av kulturminner og kulturmiljøer skal bevares i et langsiktig perspektiv.

I dette ligger forståelsen av at vi ikke kan ta

vare på alt, men at vi må velge. Det er viktig at både fortid, nåtid og framtid ses samlet slik at utformingen av våre fysiske omgivelser tas inn i alle disse aspektene. Det betyr at vi må klare å kombinere samfunnsutvikling og god kulturminneforvaltning.

Kommunedelplan for kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap i Rygge kommune skal gi et grunnlag for dette arbeidet.

Skipsskutering, Tollerstranda. Foto: Tommy Lund.

Mål for kulturminneplanen:

Kulturarven i Rygge skal forvaltes slik at den sikrer en bærekraftig utvikling og verner kulturminner, kulturmiljø og kulturlandskap som dokumentasjon av fortiden og en ressurs for fremtiden.

- 1.** Kartlegge verdifulle kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap i Rygge kommune.
 - 2.** Fremme tiltak for å sikre og forvalte kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap i Rygge kommune.
 - 3.** Øke bevisstheten om kulturminnene, kulturmiljøene og kulturlandskapet gjennom formidling og informasjon.
-

1.2 Formål

Formålet med planen er å styrke kommunens kunnskapsgrunnlag om kulturminner og sikre en effektiv, langsiktig og forutsigbar forvaltning av kulturminner i Rygge. Planen skal fungere som et styringsverktøy i all planlegging og saksbehandling som berører kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap.

Kulturminneplanen handler først og fremst om nyere tids kulturminner (etter år 1537), - disse er kommunens ansvar. Planen skal gi rammer og retningslinjer for bevaring av kulturminner, kulturmiljøer, kulturlandskap slik at Rygge også i fremtiden kan oppleves med historisk dybde. Virkemidler i plan og bygningssloven må benyttes for å lykkes med dette. Kulturminneplanen skal således brukes som

et av grunnlagsdokumentene ved utarbeidelse av kommuneplan, kommunedelplaner og reguleringsplaner, i tillegg til byggesaksbehandling for enkeltbygg.

I vedlegg 1. finner en oversikt over sentrale begrep og uttrykk innenfor kulturminneforvaltningen.

1.3 Bakgrunn, andre planer

Rygge kommune har ikke tidligere hatt en kulturminneplan. I Rygge kommunes planstrategi for 2012-2015 ble det vedtatt at kulturminneplanen skulle utarbeides. Etter noen utsettelse kom dette prosjektet i gang i 2016. Kulturminneplanen bygger på vedtatte plan-

er og føringer fra nasjonalt, regionalt og lokalt nivå.

Kommuneplan for Rygge 2011-2022: Retningslinjer for hensynssoner:

(5.5.4.) I område – eller detaljregulering bør det med sikt på å bevare viktige historiske trekk i landskapet og bebyggelse gjennomføres en kartlegging av kulturmiljøet og gis føringer for bevaring og vern av eldre gårdsbebyggelse og andre historiske spor i landskapet (beiteområder, steingjerder, utløer etc.).

Hovedmålet i Fylkesdelplan for kulturminner i Østfold 2011-2022 er samtidig et delmål for kulturminnevernet i fylkesplanen:

Fiskehavnen i Rørvika. Foto: Dirk Rosin.

Kirkeveien Løken gårdene. Foto: Tommy Lund.

Årefjorden. Foto: Dirk Rosin.

Hensynet til kulturminner og kulturmiljøer, med deres egenart og variasjon, vektlegges i samfunnsplanleggingen. Kulturminner og kulturmiljøer vernes, både som del av vår kulturarv og identitet og som ledd i en helhetlig miljø- og ressursforvaltning. Nasjonal kulturminnepolitikk iverksettes på regionalt nivå og det legges til rette for at mangfoldet av kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap skal stå sentralt i utviklingen av så vel fylket som for levende lokalsamfunn.

Nasjonale føringer, Stortingsmelding nr. 16 (2004–2005) «Leve med kulturminner», Stortingsmelding nr. 35 (2012–2013) «Framtid med fotfeste» og Riksantikvarens Veileder: «Kulturminner i kommunen». Miljøvernminister og Riksantikvar har henvendt seg til alle landets kommuner med oppfordring om at minner fra 2.verdenskrig skal gis ekstra fokus ved registrering, dokumentasjon og bevaring i 2015.

1.4 Planprosess og avgrensing

Planarbeidet startet opp med vedtatt planprogram i Hovedutvalg for oppvekst og kultur i august 2015.

Referansegruppe har bestått av representanter fra landbruk og planavdeling i kommunen, fylke v/ kulturminneseksjonen og en representant fra HOK, representanter fra Rygge museum og en representant for skjøtsel og registrering av kulturminner i kommunen. Prosjektleder og rådgiver for kultur har skrevet planen. Byantikvaren i Moss og prosjektleder i Rygge har samarbeidet slik at kulturminneplanene til Rygge og Moss lett kan konverteres til en felles kulturminneplan når kommunesammenslåingen er et faktum.

Arbeids- og registreringsgruppe har bestått av representanter fra Rygge Museum og historielag og gruppen «Framdrift» fra NAV. I tillegg har enkeltpersoner bidratt med tekst,

faktainformasjon og foto.

Mange innspill har kommet inn. På nyåret 2016 ble det holdt et åpent møte i Rygge Museum der vi mottok nærmere hundre forslag på kulturminner som bør bevares. Mange av kommunens innbyggere som kjenner Rygge godt, har kommet med verdifulle innspill under prosessen. Ikke alt er tatt med i denne omgang, dette blir et arbeid som vedvarer og vil bli vurdert når planen skal revideres.

Arbeidet med planen har i stor grad bestått i å gjøre seg kjent med historien, samle og vurdere innspill. Lokalhistorisk utvikling og begivenheter som har hatt betydning for utviklingen av Rygge er prioritert i planen.

Kommunedelplanen vil ta for seg kulturlandskap, kulturmiljø og kulturminner, men vil ikke i særlig grad omfatte immaterielle kulturminner.

Det er mange skriftlige kilder om Rygge; som Rygge bøkene I, II og III. Larkollboken, Rygge museums turvei guide og Ryggiof med mer, i tillegg til digitale kilder, offentlige registre og tidligere planer som er benyttet som kilder:

- Kulturminner som er fredet (Askeladden), automatisk og etter vedtak av Riksantikvaren
- Kulturminner som er regulert med formål bevaring.
- Sefrak-register,- registreringer av bygg eldre enn 1900. I Rygge ble registreringer gjort på 1970 tallet.
- Kulturminnesok.no og kulturminnekart.no
- Innspill fra lokale foreninger, enkeltpersoner og grunneiere
- Kart- og fotodokumentasjon

Hovedutfordringer

Mot Eldøya. Foto: Tommy Lund.

Rygge kommune er en region i endring med vedtatt kommunesammenslåing. Den er preget av økt tilflytting, boligutbygging og fokus på samferdsel.

Hvordan skal vi kunne ivareta Rygges identitet i en tid med rask utvikling på disse områdene som medfører, press på kulturlandskap og kulturmiljøer?

Kulturminnevernet møter store utfordringer i møtet med andre samfunnsinteresser i spennet mellom vern og utvikling. Det vil alltid være ulike meninger om kulturminners verdi ut i fra øyet som ser. Utvelgelse av kulturminner og kulturmiljø vil være en prioriteringssak.

2.1 Hovedutfordringer for kulturminner i Rygge

Endring i landbruksnæringen forandrer kulturlandskapet:

Fortsatt jordbruksdrift er avgjørende for landskapets karakter. Landskapet er generelt sårbart for utbygging av bolig- næringsområder. Nye bygningsbehov i landbruket endrer det tradisjonelle gårdstunet. Kulturlandskapet vil gro igjen fordi det ikke blir brukt som beitemark og gjengroing er igjen en trussel for artsmangfoldet.

Utbygging av infrastruktur truer kulturlandskapet: Nytt dobbeltspor for jernbanen, utbyggingspress, veiprosjekter og nye høyspentoverføringer kommer ofte i konflikt med viktige elementer i landskapet som jordbruk, alléer, steingjerder, forminner, turveier, sjeldne plantesamfunn, verdifulle biotoper, o.l. som igjen er viktig for landskapet.

Kulturminner og kulturmiljø som går ut av bruk:

Nye tider gjør at gamle bygninger og kulturmiljøer av kulturhistorisk verdi mister sin funksjon og kan forsvinne helt. Dette gjelder gårdsbruk med låver, stabbur, smier løer,

Mølla på Dilling. Foto: Trine Syvertsen.

gamle næringsbygg, mindre butikklokaler, sjøhus og brygger. Bygninger og miljøer som har vært viktige for Rygges historiske identitet bli borte.

Vedlikehold av verneverdige anlegg:

Kulturminner i privat eie, er avhengig av eierens interesse, kompetanse, erfaring og økonomisk mulighet. En eier kan velge å ikke vedlikeholde en verneverdig bygning.

Manglende kompetanse og uvitenhet:

Tap av kulturminner kan også skyldes liten kunnskap om kulturminners verdi og betydning; hos eiere, innbyggere, politikere og forvaltere. De færreste kommuner har ansatte med kompetanse på kulturminner og kommunens myndighet til juridisk vern av kulturminner gjennom hensynssoner er lite brukt, og som følge av dette har planprosesser i kommunene ofte resultert i at kulturminner går ut som tapende part.

Transformasjon:

Et virkemiddel for å bevare kulturhistoriske verdier er å skape ny aktivitet i gamle bygninger og miljøer. Det henvises til Riksantikvarens og Miljødepartementets program «Verdiskaping på kulturminneområdet». Programmet oppfordrer til at kulturminner og kulturmiljøer blir tatt i bruk som ressurser i utviklingen av levende lokalsamfunn og som grunnlag for ny næringsvirksomhet, eksempel på det kan være stasjonsområdet på Halmstad og Hadeland kultursenter.

Verdiskaping:

Rygge kommune har store kulturhistoriske kvaliteter og et potensial som bør utnyttes bedre i verdiskaping til glede for de som bor her og for turismen.

Kulturminnevern

Potetkjeller Kirkeveien Foto: Tommy Lund.

3.1 Ansvarsdeling i kulturminnevernet

Myndighet og forvaltningsansvar i kulturminnevernet er fordelt mellom staten, fylkeskommunen og kommunene. Riksantikvaren er utøvende faginstans for Klima- og miljødepartementet, mens fylkeskommunen som regionalt forvaltningsorgan, har fått delegert myndighet gjennom Riksantikvaren.

Det nasjonale ansvaret

Klima- og miljødepartementet er kulturminneforvaltningens øverste organ med hovedansvar for utforming og oppfølging av nasjonal kulturminnepolitikk. Departementet tar de endelige avgjørelsene i plansaker ved innsigelse og har myndighet etter kulturmin-

neloven til å gjøre påkrevde endringer i kommuneplaners arealdel i tilfeller der nasjonale kulturminneinteresser er satt til side. Riksantikvaren er direktorat for kulturminneforvaltning under Klima- og miljødepartementet med ansvar for gjennomføring av den statlige kulturminnepolitikken. Riksantikvaren kan fremme innsigelse ved trussel mot kulturminner av nasjonal interesse. Regional kulturminneforvaltning varsler Riksantikvaren og kommer eventuelt med innsigelse dersom et planforslag truer nasjonale kulturminneinteresser.

Fylkeskommunens ansvar for kulturminner:

Fylkeskommunen er regional styresmakt og forvalter statlig ansvar gjennom delegerte

oppgaver fra Riksantikvaren. Fylkeskommunen fører tilsyn med fredete kulturminner og har avgjørelses myndighet i flere saker som angår kulturminner i Rygge.

Kommunens ansvar:

Rygge kommune har det største ansvaret for å sikre kulturminner i egen kommune. Gjennom samfunns- og arealplanlegging er Plan og bygningsloven det viktigste virkemiddelet. Kommunen har et spesielt ansvar for kulturminner av lokal verdi, og kan selv velge å sikre kulturminner som er viktige for lokalsamfunnet, selv om de ikke vurderes å ha regional eller nasjonal verdi. Kommunene skal kontrollere at verneverdige og fredete kulturminner ikke blir revet eller forandret uten at fagmyndighetene har hatt mulighet til å uttale seg.

Kommunen skal også passe på at kulturminnenes omgivelser ikke blir ødelagt og at en ikke bygger for nær et fornminne og at ny bebyggelse harmonerer med eldre verneverdige bygningsmiljøer.

Interesseorganisasjoner og lokale historielag.

Disse ivaretar kulturminneinteresser på vegne av allmennheten. De kan bidra med kunnskap, innspill og formidling vedrørende kulturminner og kulturmiljøer i kommunenes planprosesser, delta i høringer og fremme egne planforslag eller påklage reguleringsplanvedtak og vedtak i byggesaker. Rygge Museum og Historielag er eier av flere verneverdig bygg. De gjør en stor innsats med innsamling, restaurering og formidling av kulturminner og kulturlandskap i Rygge.

Eieres ansvar:

De fleste kulturminner er i privat eie. Eiernes vilje, kompetanse, økonomi og erfaring er avgjørende for at kulturminnet og kulturmiljøet skal bli ivaretatt og brukt på en bærekraftig måte.

Andre som jobber med kulturminner:

I Rygge kommune samarbeider vi med NAV om skjøtsel av kulturminner. Frivillige organisasjoner som Rygge Museum og Historielag og andre ildsjeler tar også ansvar for kulturminner og arbeider med skjøtsel, sikring, skilting, registrering eller andre formidlingstiltak.

Rygge Meieri. Foto: Trine Syversten.

3.2 Lovverk

Det er i hovedsak to lover som gir beskyttelse av kulturminner: Kulturminneloven og Plan- og bygningsloven. Kulturminneloven som særlov gjelder foran Plan- og bygningsloven.

Lov om kulturminner

Lov om kulturminner av 1978 (Kulturminneloven) omfatter kulturminner av nasjonal interesse. Loven definerer hvilke kulturminner som er automatisk fredet, fastslår regler for fredning etter enkeltvedtak, og regulerer eiendomsrett til løse kulturminner. Automatisk fredede kulturminner omfatter alle kulturminner eldre enn 1537. Det samme gjelder byggverk med opprinnelse fra perioden 1537-1649, dersom ikke annet er bestemt av vedkommende myndighet og kulturminner under vann eldre enn 100 år. Loven håndheves av Riksantikvaren og fylkeskommunen etter delegert myndighet.

Lov om planlegging og byggesaksbehandling

Lov om planlegging og byggesaksbehandling av 2008 (plan- og bygningsloven) er det viktigste kommunale virkemidlet for

bevaring av kulturminner og kulturmiljøer. Loven skal fremme bærekraftig utvikling til beste for den enkelte, samfunnet og framtidige generasjoner (§1-1.Lovens formål). Loven regulerer byggetiltak og stiller kvalitetskrav til sikker saksbehandling og arealplanlegging, deriblant bevaring av historiske og kulturelle verdier. Kommunen kan sikre vern av kulturminner og kulturmiljøer gjennom regulering til hensynssoner med bestemmelser om vern i kommuneplaner og reguleringsplaner.

Flere detaljer og andre lover som kan være aktuelle, er beskrevet i vedlegg 2.

3.3 Verneverdi og vernekriterier

– Hva skal vi verne og hvorfor?

Kulturminner er ikke-fornybare ressurser. Det innebærer at det som ikke bevares går tapt for alltid. Prioriteringene vi gjør her for hva som skal vernes og ikke vernes, vil få følger for all fremtid. Verdien et kulturminne tillegges er ikke konstant. Hva som oppfattes som verneverdig kan variere fra person til person

og endrer seg i takt med samfunnet for øvrig. Det er umulig å forutse hva som blir regnet som verneverdig i fremtiden. Allikevel er det nettopp det vi forsøker å gjøre i denne planen. Derfor er det viktig å bevare et bredt mangfold av kulturminner, samtidig som kulturminnevernet tilpasses de endrings- og utviklingsbehovene som til enhver tid oppstår.

Som grunnlag for vurderingen av kulturminners verdi er det utarbeidet et sett med verneverdier og vesentlige egenskaper. De tre kategoriene verneverdi er kunnskapsverdi, opplevelsverdi og bruksverdi.

Begrunnelsen for vern av et kulturminne er basert på faglig skjønn med støtte i vernekriteriene.

I vedlegg 3. er Riksantikvarens vernekriterier beskrevet.

Kulturminnet:

- representerer faser med særlig betydning for historien
 - er knyttet til virksomheter med særlig betydning for historien
 - er knyttet til hendelser, begivenheter eller personer med særlig betydning for historien
 - er av særlig betydning for en eller flere etniske grupper (samene som urfolk, nasjonale minoriteter eller andre etniske grupper)
 - har særlig arkitektonisk og arkitekturhistorisk verdi
 - har særlig betydning som kilde til historien der det finnes få eller ingen skriftlige kilder
 - har særlig betydning som ressurs for lokal utvikling og verdiskaping
-

3.4 Vernekategorier som er brukt i planen

F Fredet

R Regulert til bevaring

Kulturminner og kulturmiljøer som er regulert til bevaring gjennom tidligere reguleringsplaner.

1 Bevaringsverdig på nasjonalt/regionalt nivå.

Kulturminner og kulturmiljøer som ligger innenfor områder som er vurdert til å være av høy nasjonal betydning av Riksantikvaren (KULA og landskapsvernområde).

2 Bevaringsverdig på regionalt /lokalt nivå

Kulturminner og kulturmiljøer av høy lokal verneverdi.

Kulturminnene anbefales bevart.

Alle SEFRAK- registrerte hus som ikke inngår i vernekategori 1 inngår i vernekategori 2.

M I museets eie

K I kommunal eie

Arkeologer i gang med registrering av kulturminner på Dilling, vår 2017. Foto: Trine Syvertsen.

3.5 Registrering av kulturminner i Rygge

Rygge er svært rik på kulturminner fra steinalder frem til i dag. Første gang fortidsminnene i Rygge ble systematisk registrert var i 1915 av A.W. Brøgger. Funnet av gullsporen på Rød satte Rygge på kartet langt utenfor Norges grenser. Gullsporen ble funnet i forbindelse med grøftearbeid på et jorde under gården Røed i 1872. Et av de flotteste gullfunn i Norden.

Nå i vår (2017) ble det funnet et flott eksemplar av en gullberlokk, et smykke en antar er over 2000 år gammelt.

Flere registreringer er blitt gjort etter 1915 frem til i dag. Utgraving og registreringer er utført i forbindelse med jernbane utbygging.

Nå i disse dager (juni 2017) registreres det funn på Dilling av noe en antar kan være en av de største jernalder landsbyene i Norge. Antall registreringer i kommunen øker stadig, men allikevel synker antall forninner. Dette skyldes at forninner forsvinner som følge av utbygging, jordbruk ekspansjon og andre inngrep. (Mange kulturminner har forsvunnet bare på denne korte tiden som det har tatt å skrive denne planen)

En ting er alle registrerte kulturminner som forsvinner, verre er det med de uregistrerte. Hvor mange av disse som er ødelagt er det vanskelig å ha noen formening om. Det vi vet er at svinnet av kulturminner er kontinuerlig og betydelig.

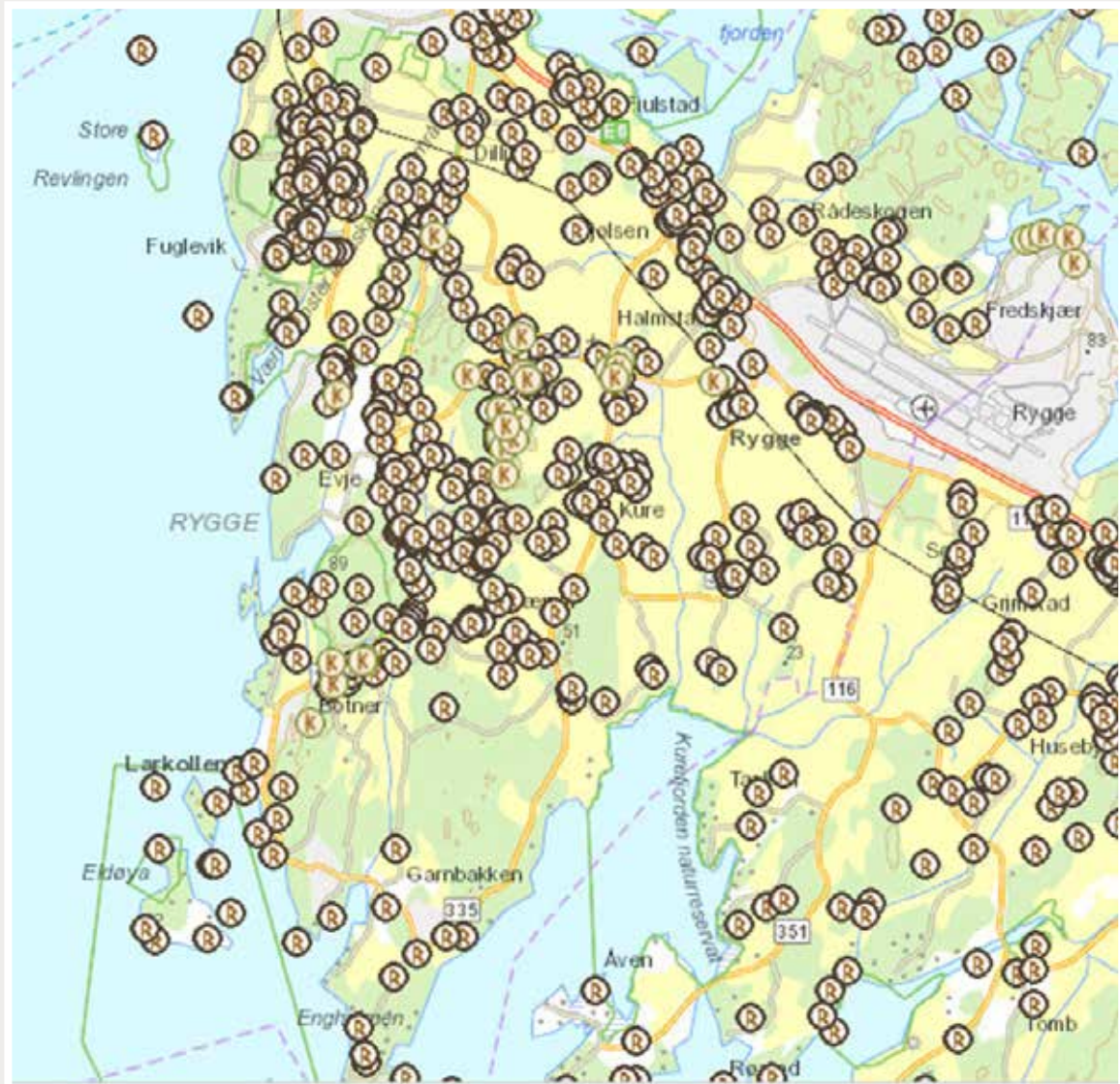
Sporen, kommunevåpenet til Rygge. Fra ca. år 900. Funnet i 1872 på Rød gård.

Gullberlokk funnet våren 2017 i Rygge. Foto: Jon Arne Engan.

3.6 Registrerte fornminner i Rygge

Automatisk fredete kulturminner som for eksempel gravfunn, klosterruiner, hulvei og eldre boplasser er registrert i den offisielle databasen for alle fredete kulturminner «Askeladden» som driftes av Riksantikvaren.

Arkeologiske kulturminner i Rygge. Disse er automatisk fredet.

Nyere vedtaksfredete kulturminner er registrert i Askeladden og finnes også på www.kulturminnesok.no og www.kulturminnekart.no

Tidsakse

Eldre steinalder:	10000 – 4000 f.Kr
Yngre steinalder:	4000 – 1800 f.Kr.
Eldre bronsealder:	1800 – 1000 f.Kr.
Yngre bronsealder:	1000 – 500 f.Kr.
Eldre jernalder:	500 f.Kr. – 570 (Folkevandringstid 400 – 570)
Yngre jernalder:	500 – 1000 (Vikingetid 800 – 1050)
Middelalder:	1050 – 1537 (Tidlig middelalder: ca 1050 – 1150, høymiddelalder: 1150 – 1350, senmiddelalder 1350 – 1537)
Nyere tid:	Tiden etter reformasjonen fram til i dag.

Vedtaksfredete kulturminner i Rygge:

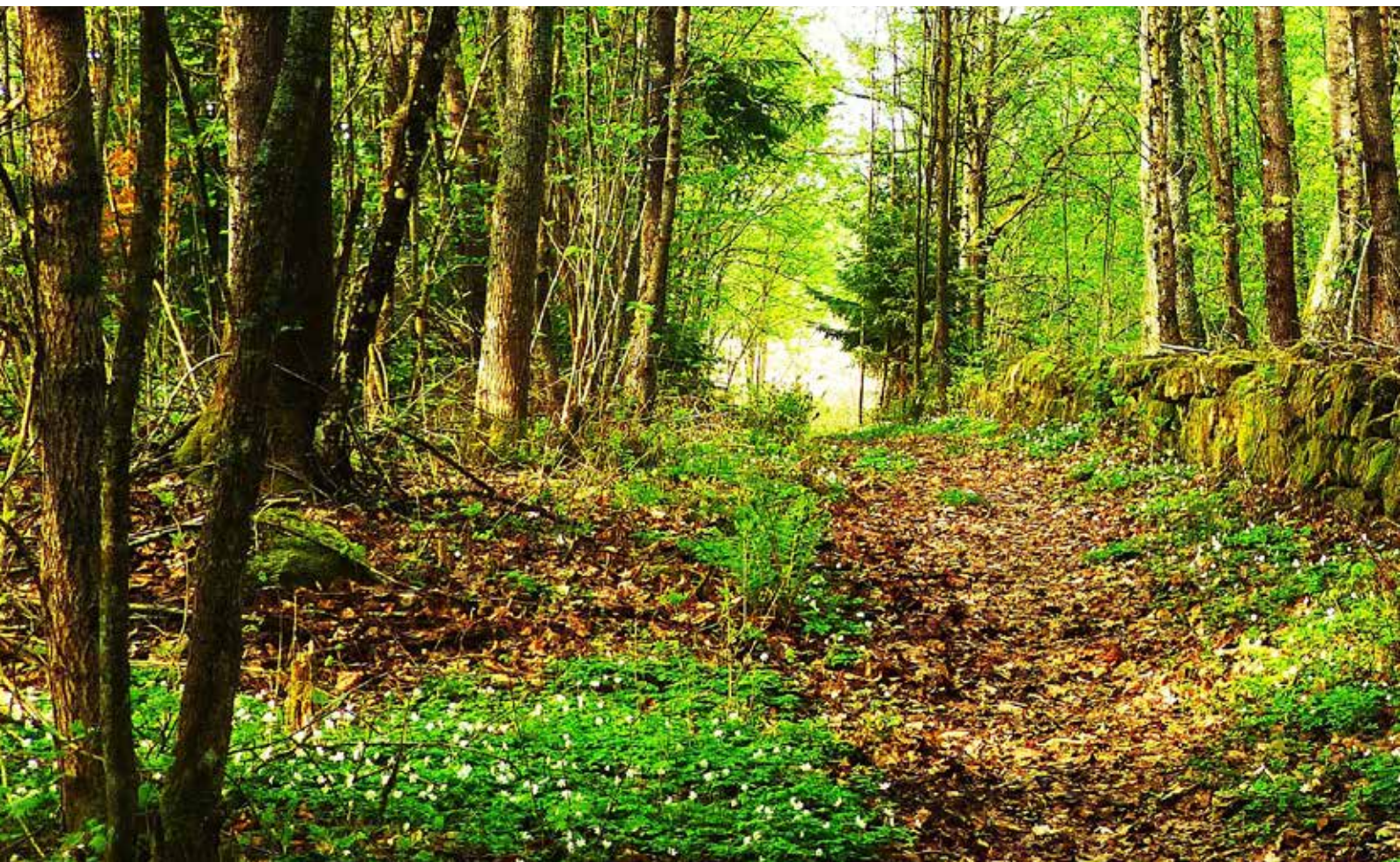
ID	Lokalitet	Type kulturminne	Ant	Status
94440	Lille Rygge	Lagerbygninger/hangarer	2	F
94390	Rygge hovedflystasjon	Hangarer	2	F
175313	Larkollen tidligere tollstasjon	Tollstasjon m. sjøbod og brygge	4	F

Fredete kirker, oppført før 1650

Navn	Datering	Planform	Byggemateriale	Konstruksjon
Rygge Kirke	Middelalder	Langkirke	Stein	Mur

Verdifulle kulturlandskap i Rygge er registrert i naturbasen til Direktoratet for naturforvaltning.

Registre over kulturminner se vedlegg 4 og 5.

Revlingen. Foto: Yngvar Trandum.

Gamle veien fra Rosnes forbi Kjøna. Foto: Astrid Roer.

Eldøya. Foto: Astrid Roer.

Rygges historie

Roerlunden, bauta. Foto: Astrid Roer.

De første menneskene slo seg ned i Rygge for ca. 7000 tusen år siden. Det finnes spor av bosetninger fra eldre steinalder og flere fra yngre steinalder (ca. 4000- 1800 f.Kr.). Disse boplassene finner en ofte ca. 30 meter over havet, som var datidens vannstand.

Vansjø, som ligger 25 m.o.h. hadde da forbindelse med havet og Kurefjorden. Menneskene i eldre steinalder levde først og fremst av det havet kunne gi. De voksende skogene ga i tillegg grunnlag for jakt og samling av bær, frukt og spiselige røtter. På slutten av yngre steinalder ble mindre jordstykker tatt i bruk for dyrking av korn.

Det er mange funn fra steinalder, men det

er flere fra bronsealder (ca. 1800-500 f.Kr.) Rundt 50 bronsealderrøyser ligger høyt og fritt på åskammere i Rygge, helst nær datidens sjølinje. I bronsealderen var klimaet mildt. Det ble etter hvert mer vanlig både å dyrke korn og å holde husdyr.

I den eldre jernalder (ca. 500 f. Kr.- 550 e.Kr.) ble jorddyrkerne fastboende. Klimaforverring, befolkningsøkning, jernet og ny teknologi

førte til at folk kunne og måtte få mer mat ut av jorda. Det fikk de ved mer intensiv bruk av den jorda som allerede var tatt i bruk. Folk ble boende mer permanent, og gravla ofte sine døde i hauger nær gården.

De fleste gårdene i Rygge ble ryddet og bebodd i middelalderen (ca.1000-1537). Svartedauden førte til en dramatisk befolkningsreduksjon. Det ble ikke nok folk til å

Jernbanen kom i 1879 og førte med seg store samfunnsendringer, tilflytning og fremskritt.

holde gårdene i hevd. Noen grodde igjen og ble «ødegårder» for en kortere eller lengre tid (Utne, Ødegård).

Værne Kloster var kongsgård og maktsentrum i vikingtiden. Rundt 1190 ble Johaniterklosteret opprettet som det eneste i Norge. Klosteret var et hospital, et alders- og sykehjem for hirden. Opp gjennom middelalderen ble en rekke gårder i Rygge og landet for øvrig testamentert til klosteret. Klosteret var også et mål for pilegrimer. I 1532 ble Værne Kloster inndratt av kongen og gjort til et len og administrasjonsområde.

Dette ble innledningen til lensherretiden (ca. 1530 -1600). Lensherrene skiftet ofte, men på

1500-tallet var adelsfamiliene Brockenhus og Rosenkrantz gjengangere som lensmenn på Værne Kloster. På 1600- tallet var det Akeleie- familien. De færreste bodde der fast. Brødrene Wind kjøpte godset i 1675. Gjennom arv ble adelsfamilier som Arenstorff og Sibbern eiere. De utviklet godset til å bli en herregård. Evje herregård var etter 1580 eid av adelige embetsmenn og høye militære. I herregårdstiden (1660 – 1800) lå mer enn 1/3 av gårdene under Værne Kloster og Evje.

Da befolkningstallet begynte å stige på 1500-tallet og i 1600- og 1700- tallet, ble ødegårdene på ny ryddet. Etter hvert ble det mangel på jord. Stadig flere måtte ta til takke med en husmannsplass. På samme tid

fikk skogen stadig større økonomisk verdi. Tømmer ble hogd, senere saget til bjelker og eksportert. Etterspørselen etter trekull til jernverket på Moss og til trelast for øvrig økte, og det gikk hardt ut over skogene i distriktet.¹

Strandstedet Larkollen vokste fram i årene etter 1600. Loser, skippere, handels og sjøfolk, gjestgivere og håndverkere slo seg ned her og på Eldøya. Larkollen utviklet seg til en viktig havn med et militært fort fra 1711 og toll. Tollstasjon fra 1749. Fra 1880 årene og fram til i dag utviklet Larkollen seg til et ferie- og badested.

Jernbanen kom i 1879 og førte med seg store samfunnsendringer, tilflytning og fremskritt.

Gammelt postkort fra Rygge Stasjon.

¹ Turvei guide, Rygge Museum 1997

Helt frem til 1950 tallet bar Rygge preg av å være en typisk landbrukskommune. Allerede etter første verdenskrig utviklet kommunen seg likevel i en bymessig retning da presset fra Moss, der det var mangel på arealer, førte til utbygging på Melløs, Kallum og Malakoff. I 1937 ble disse arealene, samt Klommestén, store deler av Høyda, Øre og Rabekk avstått til Moss i den store byutvidelsen og Rygge mistet halvparten av sine innbyggere.²

Etter andre verdenskrig har det skjedd store endringer i våre omgivelser. Rygge utviklet seg på nytt i en bymessig retning i områdene som lå nær Moss, først på Dyre og Ekholt og deretter Øreåsen etter 1970. Øreåsen og Ekholt skulle etter hvert danne et sammenhengende belte, som en fortsettelse av bebyg-

gelsen i Moss, i tillegg til at det også ble et område med industri og næringsvirksomhet.

Rygge militære flyplass ble åpnet i 1954. Den ble viktig for utviklingen av Rygge og Halmstad og førte med seg mange nye arbeidsplasser og økt tilflytting. Halmstad fikk tettsteds bebyggelse, var stasjonsby og hadde i tillegg et gammelt industrimiljø.

Befolkningsutviklingen og takten i utbyggingen har økt betraktelig over tid. Rygge har i dag store arealer med tettsteder av bymessig karakter. Flertallet av befolkningen bor i den nordlige delen av kommunen.

Kornruller i Rygge. Foto: Tommy Lund.

² Rygge bind III, tiden 1800 til 1980, Magne Berggren

Kulturlandskap i Rygge

1

Carlberg

2

Telemarkslunden

3

Værne Kloster

4

Ekeby

5

Balke

6

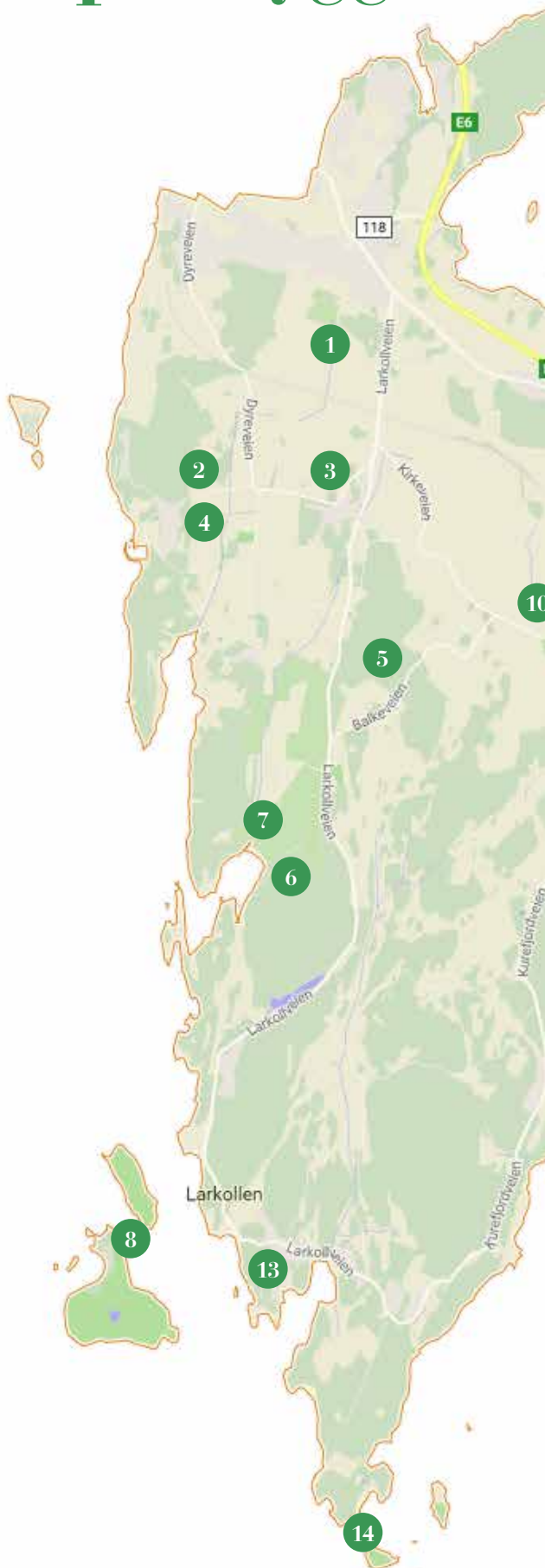

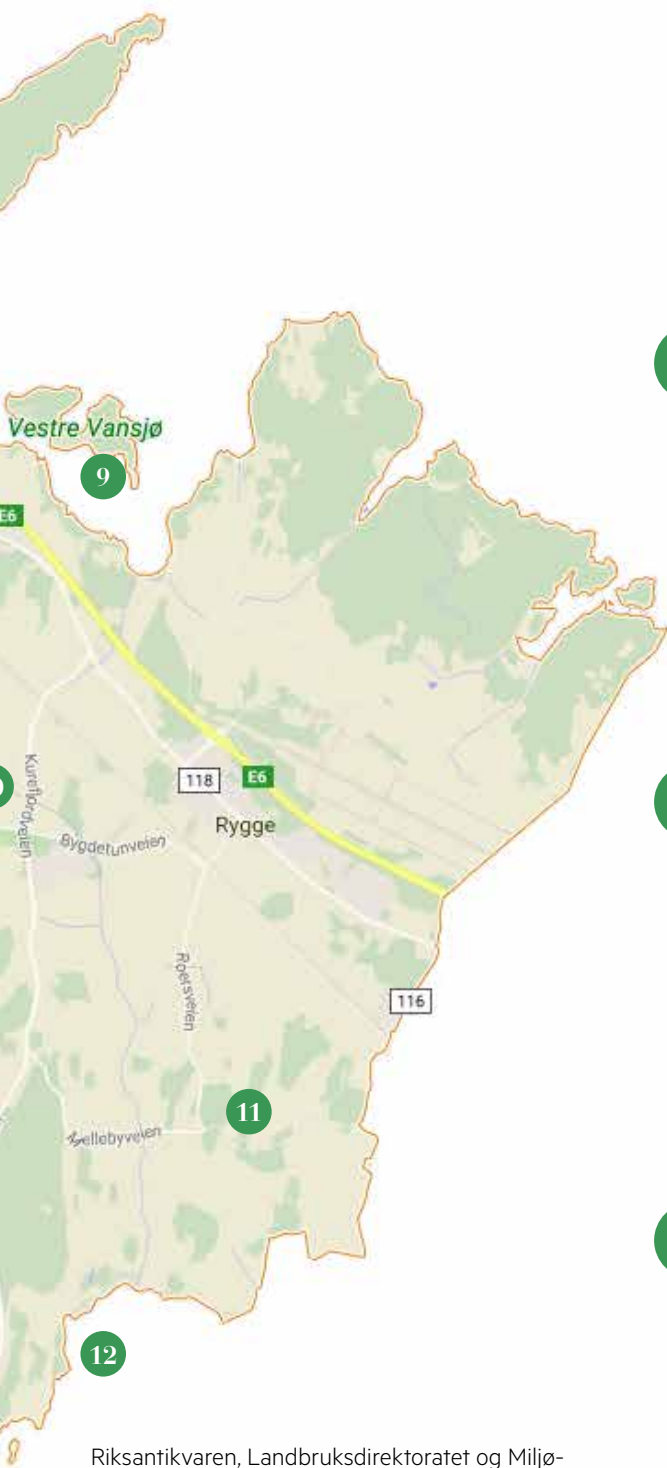
Kajalunden

7

Evje

Riksantikvaren, Landbruksdirektoratet og Miljødirektoratet har (2017) valgt ut Værne Kloster området som et av ti nye kulturlandskap i jordbruket.

På riksantikvarens nettside kan en lese:

«Utvalde kulturlandskap i jordbruket er eit samarbeid mellom miljø- og landbruksmyndigheitene, og vert leia av Landbruksdirektoratet, Riksantikvaren og Miljødirektoratet. Formålet med satsinga er å sikre ei langsiktig forvaltning av eit utval jordbrukslandskap med svært store biologiske og kulturhistoriske verdiar. Satsinga er basert på frivillige avtalar mellom staten og grunneigarane.»

9

Vansjø

11

Roer

13

Larkollen

8

Kollen og Eldøya

10

Rygge Kirke

12

Kurefjorden

14

Stretaneset / Danmark

Roer området. Foto: Astrid Roer.

5.1 Kulturlandskap

Kulturlandskap er en helhetlig måte å se landskapet på, der både natur, kultur, historie og dagens aktivitet og mennesker inngår. Jordbrukets kulturlandskap omfatter både dyrkningslandskap med bebyggelse, innmark og høstingslandskap i utmark. Bevaringselementer i kulturlandskapet kan være bygningene knyttet til gård og virke, kystbruk, åker, seterdrift (på øyene), enger, løer, beitemarker, veier, steingjerder, gamle ferdselsveier, stier og også fredete kulturminner som gravhauger.

Identiteten til Rygge kommune er i stor grad knyttet til det unike kulturlandskapet som har

en rikholdig og lang kulturhistorie. Rygges kulturlandskap har kontinuerlige utviklingsslinjer som går helt tilbake fra om lag 6000 år siden, da bare den høyeste delen av Raet og andre høydedrag stakk opp fra havet.

Rygge regnes blant Norges rikeste fornminnebygder, og en rekke kulturmiljøer i landskapet er knyttet til markante fornminner og fornminnefelt. Det historiske landskap spenner fra kystbosetning og strandsted til tradisjonsrike herregårder og fra bondegårder og produktivt sletteland til karrige plasser på rydninger i skog. Allerede i år 1000 var store deler av Rygges dyrkingsjord tatt i bruk. Jordsmonnet på utsiden av Raet er blant det mest fruktbare i landet. Sammen med det

Telemarkslunden. Foto: Tommy Lund.

*Kulturlandskap er en helhetlig måte å se
landskapet på, hvor både natur, kultur, historie
og dagens aktivitet og mennesker inngår*

*Maleren Prof. Hans Gude med elever på Lillebaug med utsikt til Feste.
Foto gjengitt med tillatelse fra Jørgen Westerveld.*

gode klimaet er dette med og forklarer at det er så mange fornminner registrert på bare 74 km².³

5.2 Herregårdslandskap, kulturhistorisk landskap av nasjonal interesse

Værne Kloster området i Rygge kommune er en av ni landskap i Østfold som i 2015 ble valgt ut til å være med i Riksantikvarens register for landskap av kulturhistorisk interesse. Området er på 31km² og er betydelig større enn det som omfattes av verneplan for Værne Kloster (5,5 km²).

Landskapet omfatter jordbruksområdene omkring herregården Værne Kloster og Rygge middelalderkirke, samt deler av Raet. Området avgrenses av Oslofjorden i vest, Ekholt og Vansjø i nord og større skogkledde koller mot Larkollen i sør. Grensen mot øst er satt der området endrer karakter til et mer stor-skala moderne jordbrukslandskap.

Landskapet inneholder et bredt spenn av kulturminner. Her finnes steinalderboplasser, svært mange gravfelt, klosterruin, herregårdene Værne Kloster og Evje, andre storgårder, det private gravstedet Amtmanns grav, mange steingjerder med mer. Landskapet som strekker seg fra fjorden og opp til Raet er svært frodig med mindre lunder med edellauvskog, alléer og store frittstående

eiketrær. Pilegrimsveien er etablert gjennom landskapet. Ved Dramstad finner en et av de få gjenværende åpne landskapsrommene langs E6. Landskapet er et frodig og mangfoldig herregårdslandskap med lang kontinuitet i bosetting og jordbruksdrift. Dette området er en viktig representant for herregårdslandskapene i Norge. Riksantikvaren skriver videre at mens de fleste jordbrukslandskap på flatbygdene på Østlandet i dag er preget av moderne drift, har dette området bevart en rekke lunder, trerekker, alléer, store trær og steingjerder som gir landskapet en særlig historisk dybde.⁴

Kart over landskapet i Rygge som er av nasjonal kulturhistorisk interesse

³ Turvei guide, Rygge Museum 1977

⁴ Rapport, kulturhistoriske landskap, Riksantikvaren

Værne Kloster. Foto: Espen Vinje.

Evje Herregård slik det så ut før det brant. Foto: Georg Kjellerød / Østfold fylkes billedarkiv.

Årefjorden. Foto: Tommy Lund.

Værne Kloster. Foto: Yngvar Trandem.

Telemarkslunden Foto: Tommy Lund.

5.3.1 Værne kloster / Oakhill / Carlberg

Værne Kloster er en av Norges mest historiske gårder. Den er nevnt som kongsgård, før den ble Johanitterkloster i andre halvdel av 1100-tallet, anlagt i Varna skipreide. Den historiske gården eide et betydelig antall gårder i Rygge og på Østlandet. Klosteret og eienommene ble lagt under kronen etter reformasjonen i 1537 og gården ble sete for lensmannen i Værne Kloster len som omfattet Rygge, Råde og Moss. I 1492 ble klosteret lagt ned og de eneste synlige spor etter klosterdriften er kirkeruinen i hagen, som antas å være koret. Etter GEO radar undersøkelse i 2009 kunne man se mesteparten av grunnplanen for denne kirken med rominndelinger. I tillegg fremkom en formidabel bygning nord for denne på hele 53 meters lengde og sannsynligvis en kjeller i vest. Undersøkelsen dekkerte dessuten flere andre strukturer i området som kan ha tilhørt johannitteranlegget.

I dag er Værne kloster fortsatt en storgård med hovedbygning fra før 1661 og gården har flere andre bygninger som gjenspeiler dens historie gjennom ulike tidsepoker. Værne Kloster ligger fint plassert i midten av åkerarealene med skog og gårder og annen bebyggelse som danner en ramme rundt landskapet.

Oakhill eller Åkhill på dialekt er en gård som ble utskilt fra klosteret i 1866 og fungerte som feriehem for lærerinner på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. Her finner vi Amtmanns grav, familien Sibberns private gravsted og Bogslunden edelløvs-skogreservat, fredet 1973. Carlberg ble skilt ut fra Værne Kloster og gitt til Carl Sibbern i midten av 1800-tallet. Hovedbygningen er en fornem bygning i senempire som ligger på et godt bevart tun som også rommer sveitserbolig, bestyrerbolig, arbeiderboliger, låve, m.m. Bestyrerboligen ble opprinnelig oppført av amtmann Carl Sibbern og ble dermed det

første amtmannskontoret for Smaalenenes amt. Det står en bjørkeallé mot Ekholt og det finnes godt bevarte steingjerder og flere gravhauger sør i Carlbergåsen.

5.3.2 Telemarkslunden / Ekeby / Gunnarsbybekken

Telemarkslunden ligger ca. 500 meter sør for Værne Kloster. Telemarkslunden består av en over hundre år gammelt plantet bøkebestand sammen med gamle eiker og annen løvskog. Den er også kjent for et større gravfelt med 10 rundhauger og en større steinsetning, trolig fra jernalderen. Ekeby ligger nordvest for Telemarkslunden og mellom disse områdene renner Gunnarsbybekken ned til Årefjorden. Også her finner vi fine steingjerder og flere fornminner. Det har vært drevet gartneri og planteskole i området. Telemarkslunden og Gunnarsbybekken er fredet som

naturminner.

5.3.3 Evje / Balke

Evje herregård er en oldtidsgård og var etter 1580 eid av adelige embedsmenn og høye militære. Her finner vi en praktfull allé og et særpreget stabbur.

Kajalunden naturreservat ble fredet i 1981. Det er en vesentlig bøkeskog, opprinnelig plantet som park i første halvdel av 1800-tallet. I Kajalunden finner en Brenneribakken. Der kan en finne rester etter et gammelt gårdsbrenneri.

Evjesund er en tidligere fiskerhavn, nødhavn og opplagshavn for seilskuter. På 1600-tallet lastet hollendere trelast fra Evjesund. Her finnes godt bevart strandsitterbebyggelse. I Evjesund foregikk garntørke, utskipping av is og uttak av gytje til kurbadet i Moss fra 1850-årene. Isdammen er en kunstig isdam på Evje som ble benyttet til isskjæring fra slutten av 1800-tallet, både til utskipping og eget bruk. Balke oldtidsgård ligger meget fint til landskapsmessig.

Balke har historie tilbake til 1300-tallet. Området har et særpreget kulturlandskap med hestehavn og med et stort sammenhengende felt av jernalder-graver. Der finnes også en Splintboks fra 2. verdenskrig. Vardåsen eller Valås på dialekt er et naturreservat og åsen ble fredet i 1993 og er det høyeste punkt i Rygge, 89 moh. Ca. 400 meter syd for utsiktstårnet på Vardås ligger en av Rygges best bevarte bronsealderøyser.

Botner gård er fra 1864 og har en spesiell, fornem hovedbygning av mur. Gården ligger syd for Vardåsen og vest for Ravnås.

5.3.4 Larkollen

Larkollen består av kystlandskap med svaberg, viker og skogkledte koller. Innenfor kystlinjen finner vi et åpent kulturlandskap med gårdene Ammundrød, Tollefsrød, Grefsrød, Buberg (middelalder-bosetninger) og Støtvig (oldtidsbosetning). Støtvigdalen har et gammelt kulturlandskap med lunder og åkerholmer med eik og annen edelløvskog.

Det finnes flere store bronsealdergraver, og på Furutoppen er det funnet en spesiell gullspenne (1984) ved en av gravene.

Strandstedet Larkollen vokste fram fra midten av 1600-tallet. Stedet utviklet seg til en viktig havn, og ble benyttet som ventehavn for båter som skulle inn til Kristiania. Senere ble den benyttet som oppsamlingshavn for konvoier.

Fredriksodde, ble etablert som et militært fort fra 1711 og utspilte sin rolle i krigen mellom Danmark/Norge og Sverige på Tordenskjolds tid.

Larkollen ble et ferie og badested fra 1880-årene. Flere av husene på Larkollen befant seg på Eldøya i seilskutetiden, men ble så flyttet inn til fastlandet. Tollstasjonen ble bygget i 1749 og var i drift helt fram til 1960. Den var med sin beliggenhet spesielt viktig, ikke minst i forhold til smugling opp gjennom Oslofjorden i flere århundrer. Andre viktige institusjoner på Larkollen var Røeds Hotel og Støtvig Hotel fra ca 1900, Rørvik fiskehavn som tidligere fungerte som fiskemottak og Saltbohuset, tidligere et lager for salt (Saltbu) utvunnet ved saltkoking.

Botnertjernet er en kunstig isdam for isskjæring, anlagt 1884, som ble fredet i 1993. Isblokkene ble fraktet ned «iskleiva» til ishus i Evjesund og videre ut på seilskip.

5.3.5 Eldøya, Kollen og Stretaneset / Danmark

Eldøya, Kollen og Danmark med omkringliggende sjøareal er en del av landskapsvernområdet i Rygge. Formålet med vernet er å bevare naturmiljøet i et område med et sjeldent natur- og kulturlandskap der en finner store berggrunns- og kvartærgeologiske, botaniske, zoologiske og kulturhistoriske verdier. Eldøya er en del av Eldøya-Sletter landskapsvernområde. Naturmangfoldet og geologien, med skog, kratt, åpne engarealer, sandstrender og vulkansk fjell gjør det til et spesielt viktig naturlandskap. Den nordves-

tre delen av øya er fredet som naturreservat på grunn av sin viktige funksjon for sjøfugl og vadefugl. Eldøya har meget høy botanisk verdi og engene på Eldøya er historisk og naturvitenskapelig sjeldne, ifølge forvaltningssplan for landskapsvernområdet.

De eldste synlige spor etter mennesker er fra bronsealderen og det er en gravrøys her fra denne tiden. Øya har vært benyttet som utmarksbeite under Værne Kloster. Det er dokumentert bosetting fra tidlig 1600-tall.

Larkollsundet hadde stor betydning som uthavn i en periode fra 1600-tallet og frem til 1850. Uthavnene oppsto i forbindelse med seilskutetrafikken, oftest i form av små bosettinger som livnærte seg av handel med sjøfarende, losvirksomhet, fiske og litt dyrking til eget bruk. Ulke er et godt bevart strandsitterbruk og er det eneste som er igjen på øya, etter at de fleste hus ble flyttet over til Larkollen på fastlandet.

I tilknytning til sjøfarten etablerte den dansk-norske marine en kirkegård for sjømenn på Kollen, antagelig tidlig på 1600-tallet.

5.3.6 Rygge kirke og området rundt

Rygge kirke er en av landets eldste middelalderkirker og ble reist på 1100-tallet. Middelalderkirken med prestegården har en dominant plass i jordbrukslandskapet på raet. Landskapsrommet ved Rygge kirke har røtter tilbake til oldtidslandskapet fra førkristen tid. Viktige landskapselementer her er alléer og rekker av trær langs veien som slynger seg fram mellom de gamle gårdstunene. Her finner vi også store gårder, til dels med særpregede tun, og rike fornminnefelt plassert mellom eikelunder og åkerholmer i et vakkert landskap. Oldtidsgårdene i området er Ryggiof, Fløgstad, Otterstad, Navestad, Urstad, Tøstet, Lyby, Løken, Såstad, Bjølsund, Gipsund og Voll.

Veien mellom gårdene fra Urstad og fram til Lyby og Løken er rester etter den gamle ferdssåra mellom disse oldtidsgårdene. Den

Iskleiva, veien der isen ble fraktet fra Botnertjernet til Evjesund. Foto: Tommy Lund.

Isdammen, Evje. Foto: Astrid Roer.

ligger hevet over elvesletta langs Kureåa. Ved Løken Nordre fortsetter sporene etter denne oldtidsveien nordover og opp på raet til Dilling-gårdene. Gårdene Løken og Lyby danner en sammenhengende grend av gårdsmiljø med flere verdifulle bygninger, steingjerder og oldtidsvei i kulturlandskapet som ligger åpent og karakteristisk, slik det har gjort i flere hundre år. Langs begge sider av veien opp sørskråningen av raet, ligger gravhauger og gravfelt. De arkeologiske funnene som er gjort i området for ny jernbanetrase ved Dilling stasjon viser hvor sentralt dette landskapet med «oldtidsgårder» og «oldtidsvei» er i forståelsen av landskapet.

Telthus, et militært lager for nordre Smålen-ske dragonkompani finnes på søndre Lyby. På Løkenhaugen finnes en bautastein og gravhauger fra jernalder. Andre kulturminner i området er Dilling stasjon fra 1879 og Rygge mølle fra 1919, som var i bruk fram til 1960-tallet. På Dilling vestre finner vi en ring (fornminne) med 12 steinblokker, mens Dilling østre er en tidligere gjestgivergård.

Prestegården Ryggiof med kirken og kirkegården utgjør et viktig kulturmiljø. Gården og kirken ligger vakkert til på det lille høydedraget. Gårdsnavnet Ryggiof, som har gitt navn til kommunen, tyder på at det i sin tid har vært et gudehov her. Hovedbygningen i sveitserstil ble oppført i 1880-årene etter at den gamle prestegården ble brukt som forpakterbolig. I 1970-årene ble bygningen flyttet til Vaterland i Fredrikstad. Gårdsbruk og jordeiendom er i dag skilt ut fra prestegården.

Bygdetunet er Rygges festplass, men her finnes også et gravfelt fra jernalderen og rester av en tysk flyhangar fra 2. verdenskrig. Rygge Museum og Historielag er et kulturminne- og kulturlandskapsmuseum, tidl. (amt)fylkesskole. Museet har samlet og tatt vare på flere historiske bygninger. Det er skapt et gårdstun med Grønvoldsmia, stabbur fra Tollefsrød, Lybystua og Rørhuset. Forsvarsmuseum holder til i staburet fra Søndre Rør gård.

Gipsund gård, med hovedbygning fra 1700

tallet. Gården har huset mange embedsmenn og kjøpmenn. På Gipsund finner en steinalder boplass, gravhauger og oldtidsvei. Otterstad, var en ødegård med våningshus fra 1700-tallet.

5.3.7 Kurefjorden

Kurefjorden naturreservat er et skjermet våtmarksområde med store mudderflater, svaberg, frodig vegetasjon og skogkledt åsterreng bakom. Det fantes kvarts og feltspatbrudd langs fjorden ved århundreskiftet. I dette området finner en oldtidsgårderne Nærum, Opstad og Kure, og middelalderbosetningene Kubberød og Bråthu. Sildebaugen er en gammel strandsitterbebyggelse og fiskehavn, mens Møvik har gammel fritidsbebyggelse. Ved Kurefjordveien finner vi jettegryten "Steinkjelen".

Nærumgårdene kan spores i historiske kilder tilbake til 1300-tallet, med rike funn fra oldtid og jernalderfelt. Nærum Nordre hovedbygning ble flyttet fra Eldøya og stabburet har vært telthus (militært lager).

Rosnes/Kanaholmen

Kure Vest ligger innerst i Kurefjorden og lokaliteten inkluderer Kanaholmen og utløpet til Kureåa. Området inngår delvis i Kurefjorden naturreservat som er et Ramsarområde, et område med internasjonal verneverdi som omfattes av avtalen om vern av viktige våtmarker på jorda. Ved Rosnes søndre er det flere steder markerte steingjerder, bronsealderøyer og jernaldergravfelt.

Roer

Området består av meget gode jordbruksområder og gamle gårder med særegne gårdstun. De har stor landskapsverdi slik de framstår som aktive gårder plassert mellom åkerholmer, eikelunder, hagemarker og løvskogsbryn. Det knytter seg stor kulturhistorisk verdi til steingjerdene i området. Det finnes en egenartet fegate og mange fornminnefelt fra jernalder og vikingtid, deriblant også en kjone.

Halmstad

Halmstad er et tettsted med jernbanestasjon og gammelt industrimiljø. Her finner vi oldtidsgårdene Gatu, Molvik og Rosnes, samt middelalderbosetningene Gon og Eskelund. Rygge flystasjon er en militær flyplass som ble anlagt i tiden 1952 – 54. Den hadde svært stor betydning for utviklingen av Halmstad og har vært Rygges største arbeidsplass.⁶

5.3.8 Vansjø

For mange tusen år siden var Vansjø forbundet med havet. I dag er Vansjølandskapet fullt av fjorder, øyer, holmer og sund, og innbyr til friluftsliv og naturopplevelser. Vansjø er et naturreservat. På sørvestre side finner vi lavtliggende jordbruksmark, skogområder, sumpskogbelter og våtmark, i nord Årvolltangen med barskogområdet, og langs Mosseelva bratte skrenter og trange løp. Hananbukta er et idyllisk naturmiljø nært inntil de store boligfeltene på Øreåsen.

I Vansjølandskapet ligger oldtidsgårdene Huggenes, Utne, Fredskjær, Dramstad og Feulstad, samt middelalderbosettingene Kjellerød, Øre, Årvold og Feøya.

Feøya, ligger like nord for Dramstadgårdene. På øyas høyeste topp finnes en bronsealder-røys. Øya er rik på kulturhistorie og det har bodd folk og fe på øya i flere hundre år, men etter 1961 flyttet de siste fastboende. Her finner vi også en feltspatgruve.

Ved Vaskeberget på Huggenes står en bygning fra Rygges første vannverk bygget under 2. verdenskrig. Navnet Vaskeberget skriver seg fra da kvinnene fra gårdene skyllet vaskeøyet her. Om vinteren skyllet de tøyet i råka etter isskjæring. Vaskeberget er i dag en fristrand og på området ligger Speiderhytta.

Sunna er et område med sprekkeadalstopografi; trange vannløp mellom markerte skogkledte bergpartier. I Fresjerbukta finner vi mange fornminner og gamle plassbruk. På Gammeleng finnes det rester etter en bygdeborg.

⁶ Kap.5.3. Rygge kommune, Fylkesmannen 1996

«Forunderlige Vansjø. Sett fra Raet så mørk og hemmelighetsfull. Fra stranden så lys og blank. Her har tiden stått stille. Det bilde som jeg står og ser at vannet speiler i dag, det er ikke mitt, det er så uendelig mye eldre. De så det alt fra boplassen. Det er bare jeg som er ny ...»

Arkeolog Erling Johansen

Vansjø, Vaskeberget. Foto: Tommy Lund.

Freskjær var et gods i middelalderen. Hovedbygningen er fra 1700-tallet og fra 1780 – 1892 var dette en offisersgård. Feulstad har et spesielt våningshus fra ca. år 1700.

Dramstad oldtidsgård er et gammelt høvdingsete. Gården ligger idyllisk til ved Dramstadlunden, med beitemark, steingjerder og eiket-

rær. Området viser en markant støtside av raet som heller mot Vansjø. Det inngår delvis i naturreservatet vestre Vansjø.

Frydenlund er en steinalderboplass med funn som vitner om jakt- og fangstkultur. Øvre Vringen er en halvøy i Mosseelva med fløtningskanal utsprengt i 1842.⁷

⁷ Kilder: Turveiguide Rygge. Rygge Museum.

Alleen Kirkeveien. Foto: Yngvar Trandum.

Vansjø, Vaskeberget. Foto: Tommy Lund.

Kurefjorden. Foto: Tommy Lund.

Allée Gipsund Gård. Foto: Trine Syvertsen.

5.4 Alléer og trær

Kulturlandskapet i Rygge har flere viktige historiske alleer og markerte trerekker som har stor kulturhistorisk verdi. Trevegetasjonen bygger opp hele landskapsbildet, skaper linjer og ro og gir landskapet karakter. Alléene ble anlagt for å markere viktige drag, f.eks. innkjøringen til større gårder eller viktige veier.

Alléer er trær i rekke på begge sider av en ferdselsåre. Trerekken kan være plantet, eller kan ha kommet av seg selv, og har da blitt tatt vare på og delvis skjøttet. Trerekken står ofte langs veier, i eiendomsgrenser, langs bekker eller mellom åkerteiger. Ved Værne Kloster er det fine eksempler på dette. Mange trær er gamle, store og vakre, der spesielt eiketrærne er flotte. Som enkeltobjekter bidrar de sterkt til landskapets opplevelsesverdi. Det er viktig at disse trærne blir tatt vare på og sikres et stabilt livsmiljø.⁸

Prioriterte:

Festeeika, stor sommerek i tunet på Feste Nordre, fredet som «objekt» 1970.

Dramstadeika ved E6 er lyssatt og fremstår som et landemerke i kulturlandskapet.

Huletreet ved Amtmansgrav.

Alléene: Kirkeveien fra Rygge kirke til Noatun til Larkollveien. Dyreveien, forbi Værne Kloster, videre langs Østre Årefjordvei. Værne Kloster til Larkollveien, Værne Kloster – Ekeby. Markert tregrense i eiendomsgrensen mellom Carlberg, Værne Kloster.

Alléene opp til gårdene Gipsund og Navestad. Hallåsalléen ved siden av Buen skole.

Alléen /trerekke fra Ekholt skole ned til Carlberg gård.

5.5 Steingjerdene

Over hele Rygge har vi mange flotte steingjerder som er stedstypisk for ra- landskapet. Steingjerdene er blitt bygd for fegater, for markering av vei og eiendom i inn og utmark. På 1700-tallet var det stor mangel på treverk og det var forbudt med hogst i skogene. Steingjerder ble reist i erstatning for skigarder. Ved endring og effektivisering av landbruket og krav om større veier er mange av steingjerdene dessverre blitt borte. Steingjerdene er verdifulle kulturminner, de gir landskapet karakter og linjer. For Rygge er de karakteristiske og markerer viktige landskapstrekk som er av kulturhistorisk verdi og gir landskapet historisk dybde.

Prioriterte:

Alle steingjerdene i Rygge bør bevares. Søknadspliktig hvis en ønsker å fjerne steingjerder.

⁸ Alleer og trerekker i Østfold: Statens Vegvesen.

5.6 Pilegrimsveien

I 2003 gikk Kulturkontoret opp og merket pilegrimsveien i Rygge sammen med Historielaget. Pilegrimer som kommer vandrende, enten langveisfra eller lokalt, vil gå i sporene til pilegrimer fra fortiden og oppleve Rygges unike landskap og middelalderkirke. Johanitterklosteret på Værne Kloster var et viktig pilegrimsmål på 1400 tallet. Langs pilegrimsveien gjennom Rygge er det mange fornminner. Veien er blitt tilrettelagt og skiltet. Pilegrimsveien har fått status som europeisk kulturvei.

Pilegrimsmerket.

Prioritert: Pilegrimsveien

Eiendom	Kategori	Området	Vernestatus
Pilegrimsveien	Gangsti / vei	Fra Råde til Moss	2

Pilegrimsveien.

Kulturminner i nyere tid

Dampskipsbrygga i Larkollen.

De fleste nyere tids kulturminner er i privat eie. Det vil kreves et nært samarbeid mellom private eiere og offentlige myndigheter når det er snakk om bevaring av disse.

For eiere av kulturminner kan det være en fordel å ha et prioritert kulturminne, fordi det blant annet er muligheter for å søke om offentlig støtte og en kan bli unntatt eiendomsskatt. Planen er inndelt i en tematisk oversikt over utvalgte kulturhistoriske tema. Det er gjort en verddivurdering og klassifisering etter vernekategoriene som er omtalt i kapittel 3.3. Oversikten er ikke utfyllende, hverken på temanivå eller omfang innenfor hvert tema. Dette er en start som forhåpentligvis gir et grunnlag for videre arbeid med kulturminner i kommunen.

6.1 Landbruket

Gårdene er viktige for å opprettholde kulturlandskapet. De tradisjonelle gårdsbrukene i Rygge har dype historiske røtter og i bygningsmiljøene finnes våningshus og driftsbygninger fra mange hundre år tilbake og fram til i dag. Mange av gårdene kan spore sin bosetningshistorie fra steinalder og tidlig jernalder. Enkelte gårder har bevart bygninger fra mange tidsperioder.

Landbruket er i nyere tid intensivert og effektivisert. På mange av gårdene er det foretatt

ombygging og utvidelse av bygningsmassen. En del gårdsbruk har opphørt som egen driftsenhet og jorda er solgt som tilleggsjord eller blir leid bort til andre landbrukseiendommer. Våningshusene blir oftest benyttet til andre boligformål eller som fritidsbolig. Ubrukt bygningsmasse er blitt revet eller forfaller og den tradisjonelle tunstrukturen endres. Ved endringer i bygningsmassen, er det spesielt viktig å opprettholde og bevare tidstypisk eldre bebyggelse.

Prioriterte:

Eiendom	GNR/BRNR	Område	Vernestatus
Værne kloster	89/1	KULA-område	1
Østre Roer	8/5	Roer	1
Gipsund	50/1	Gipsund	2
Store Støtvig	34/1,34/2	Larkollen	2
Gårdsmiljøet fra Lyby søndre til østre Løken	75/2, 70/3, 74/2, 74/1, 71/7, 71/1,72/1,72/2, 70/11	KULA- området	1
Fløgstad nordre	47/2	KULA-området	1
Navestad	79/1	KULA-området	1
Balke gård	80/1	KULA-området	1
Søndre Kure	18/1	Kurefjorden	2
Husmannsplassen Kurebråten	22/52	Kureåsen	2
Carlberg gård	89/2	KULA-området	1
Ekholt bruket, husmannsplass til Carlberg, Ekholt vestre	65/12	KULA-området	1
Tollefsrød stabbur, Rygge museum	48/46	Bygdetunet	M
Rørhuset, Rygge museum	48/48	Bygdetunet	M
Lybystua, Rygge museum	48/48	Bygdetunet	M
Stabburet fra Søndre Rør, Forsvarsuseet, Rygge Museum	48/13	Rygge Museum og historielag	M

Lybystua. Foto: Tommy Lund.

Rørhuset. Foto: Tommy Lund.

Stabburet fra Søndre Rør. Foto: Tommy Lund.

Gipsund Gård. Foto: Ragnhild Sørenssen.

Østre Roer. Foto: Astrid Roer.

Navestad Gård. Foto: Leif Urstad.

Kurebråten. Foto: Astrid Roer.

6.2 Kyst og strand-sittermiljø

Rygge kommune har en kystlinje på 35 km. Strandsitterplassene livnærte seg for det meste av sjøen og av det den kunne gi. Strandsitterene var en uensartet gruppe. De kunne være fiskere, båtbyggere, matroser, skippere, losere, tollere, handelsmenn m.m. Det finnes strandsitterplasser langs hele Ryggekysten; Møvik/ Sildebaugen, Larkollen, Evjesund, Årefjorden, Fuglevik og på Feste.

Det gamle ladestedet Larkollen er regulert til spesialområder for bevaring og hører til Rygges mest rikholdige og særegne kulturhistoriske miljøer.

Larkollen og uthavnen har vært en svært viktig nødhavn og ventehavn. Ved Billmannsbakken eksisterer gammel strandsitterbebyggelse fra 1800-tallet, med hus flyttet hit fra Eldøya. I Rørvik finner vi også gammel strandsitterbebyggelse. På slutten av 1800-tallet ble Larkollen et viktig utfartssted for bade- og hyttegjester.

Kulturmiljøet på Larkollen karakteriseres av tradisjonsrik, eldre trebebyggelse. Vi finner også mange hytter fra fritidskulturens første fase. Kystlinjen er ellers preget av badestrender, badehus og trebrygger. Steingjerdene som omslutter og deler inn eiendommene er Larkollens signatur, en viktig del av tettst-

edmiljøet som skaper en historisk dimensjon og som det er viktig å opprettholde. Dette gjelder også for eldre bygninger/anlegg som huser eller har huset viktige samfunnsoppgaver som kirke, skole og tollstasjon.

Larkollen utgjorde eget losdistrikt med losoldermann og var underlagt overlosen i Fredrikshalds distrikt. Den tidligere Tollstasjonen har lange tradisjoner som bosted for tollere og som kryssstasjon. Den hørte inn under Moss tollsted som strakte seg fra Krokstadfjorden i sør til Kjølvangen nord for Son. Riksantikvaren har fredet tollstasjonen og har skrevet: «Stedet og bygningene på anlegget utgjør en helhet. Anlegget representerer et verdifullt innslag i lokalmiljøet og bidrar

Evjesund, Tangen. Foto: Yngvar Trandem.

Steingjerdene som omslutter og deler inn eiendommene er Larkollens signatur, en viktig del av tettstedmiljøet som skaper en historisk dimensjon.

med sine store ubebygde arealer til bevaring av kulturlandskapet og til allmennhetens rekreasjon i området. Alle bygningene med brygge og sjøhus er fredet.»

Trebryggene

er viktige for stedets egenart og særpregede kulturmiljø. De karakteristiske, gjenværende pælebryggene i Larkollen representerer en byggeform og framtoning som går historisk langt tilbake i tid. Bryggene og de gamle husene i Larkollen står i et sterkt historisk

samspill og er en del av kulturmiljøet i Larkollen. De bidrar til å gi stedet tidsdybde. En kan få assosiasjoner tilbake i tid – se for seg losene som sto på pælebryggene og speidet etter båter som ville gi dem losoppdrag.

Dampskipbrygga i Tollbuveien var et stoppested for kystruten på østsiden av fjorden. Dampskipbrygga var viktig for frakt og lossing av varer og for fergetrafikken, spesielt tidlig på 1900- tallet.

Fyret i Larkollen

Fyret i Larkollen sto først på Ulkeberget på Eldøya fra år 1890. Før den tid fantes det varder / fyrkjeler to steder på øya for ytre og indre led. Fyret ble flyttet over sundet i 1901. Det finnes også et gammelt fyrbluss bygget i stein nederst i Tollbuveien.

Tollbuveien, tidligere "Karl Johan" i Larkollen. Foto: Larisa Boos.

Garntørka, Evjesund. Foto: Tommy Lund.

Fuglevik. Foto: Yngvar Trandem.

Uthuset på Nasle, byggeteknikk med laft og knubb. Foto: Trine Syvertsen.

Prioriterte:

Eiendom	GNR/BRNR	Område	Vernestatus
Ulke, Eldøya. Strandsitterplass, Lia.	89/36	Eldøya	2
Tangen på Evje strandsitterplass.	38/42	KULA-området Evjesund	1
Rørvik nordre, Karenstranda. Strandsitterplass. Knarrebaugen.	33/2	Rørvik, Larkollen	R
Minahuset i Rørvik. Strandsitterplass.	33/171	Hvitnes, Larkollen	R
Nasle i Rørvik. Strandsitterplass.	30/2	Nasle, Larkollen	2
Brygga Lersbaugen.	34/59	Lersbaugen, Larkollen	R
Eløyas brygga v/Lersbaugen.	34/417	Lersbaugen, Larkollen	R
Bryggen på Villa Haga.	34/32	Lersbaugen, Larkollen	R
Billmannsbakken brygga	34/60	Røeds, Larkollen	2
Kulturmiljøet i Rørvik i sin helhet med Karenstua og fiskehavna. Stranna. Sjøbod 1 Rørvik fiskehavn. Sjøbod 2 Rørvik fiskehavn.	33/61	Rørvik, Larkollen	R
Sjøhuset m/ garnloft på fiskehavna Rørvik.	33/219	Rørvik, Larkollen	R
Dampskipsbrygga.	34/60	Tollbuveien, Larkollen	R
Garntørka i Evjesund, eneste i fylket. Fjellfun.	38/17	Evjesund KULA- området	1
Tollstasjonen m. sjøbod og brygge.	34/405	Tollstasjonen, Larkollen	F ID Askeladden 175313
Fortøyningsringer fra seilskutetiden: • Rørvik • Karenstranda • Tollerstranda • Evjesund	33/18 33/16 34/405 38/1	Vitnesfjeldet, Larkollen Rørvik søndre, Larkollen Tollbuveien, fristranda , Larkollen Evjetangen (KULA- området)	R R R 1
Fyret i Larkollen.		Andrenskjæret, Larkollen	R
Byggverk for fyrbluss, Lillebo, Tollbuveien, Larkollen.	34/77	Tollbuveien, Larkollen	R

Karenstua. Foto: Trine Syvertsen.

Sjøbod, Rørvik. Foto: Dirk Rosin.

Fyret i Larkollen. Foto: Yngvar Trandem.

Larkollen 1910 utenfor Støtvig Hotel.

6.3 Ferie og fritids-kommunen

De første sommergjestene kom til Rygge i siste halvdel av 1800-tallet. Da jernbanen fra Kristiania sto ferdig i 1879 fikk den stor betydning for Rygge som feriested. De store sommervillaene fantes på Feste og Larkollen, mens det på Fuglevik var betydelig utbygging av enklere hytter og etter hvert også camping.

⁸Ryggekysten var et populært feriested på starten av 1900 tallet og i Larkollen var det vanlig for de fastboende å leie ut husene sine for selv å flytte ut i bryggerhuset om sommeren. Derfor skiller uthusene her seg ut ved at mange ble innredet som bolig.

På Larkollen var det tre pensjonater; Fjel-

ly, Borgund og Tollefsrød samt hotellene Røeds og Støtvig. Det fantes også feriekolonier for barn fra Oslo og fra Moss, Grønlands Menighets feriekoloni «Vestasol» og Signes feriekoloni. Larkollen camping ble opprettet i 1950-årene.

Langs Ryggekysten finner vi mange populære utfartssteder og fristrender. Fuglevik og Revlingen var kjent som utfluktssteder for «arbeidere» i 1920- og 30-årene og var populære mål for dagsturisme da jernbanen kom. Tollerstranda i Larkollen ble som første strand i Østfold sikret som friluftsområde. Fritidskulturen har preget kommunen og er en viktig del av kulturhistorien. Mange av strandsitterplassene og bolighusene fungerer i dag som ferieboliger, men også omvendt, spesielt på Feste der mange ferieboliger har blitt helårsboliger.

Prioriterte:

Mange flotte feriehus og landsted er prioritert under A-objekt. Store deler av larkollen er regulert til spesialområde for bevaring. I tillegg kommer Sefrak registrerte hus i området rundt Røeds.

Se vedlegg 6: Hus i Larkollen.

Signes Feriekoloni.

⁸ Fra uthavn til feriested «Livet langs Ryggekysten» Nils Petter Johnsrud og Arnulf Johannessen

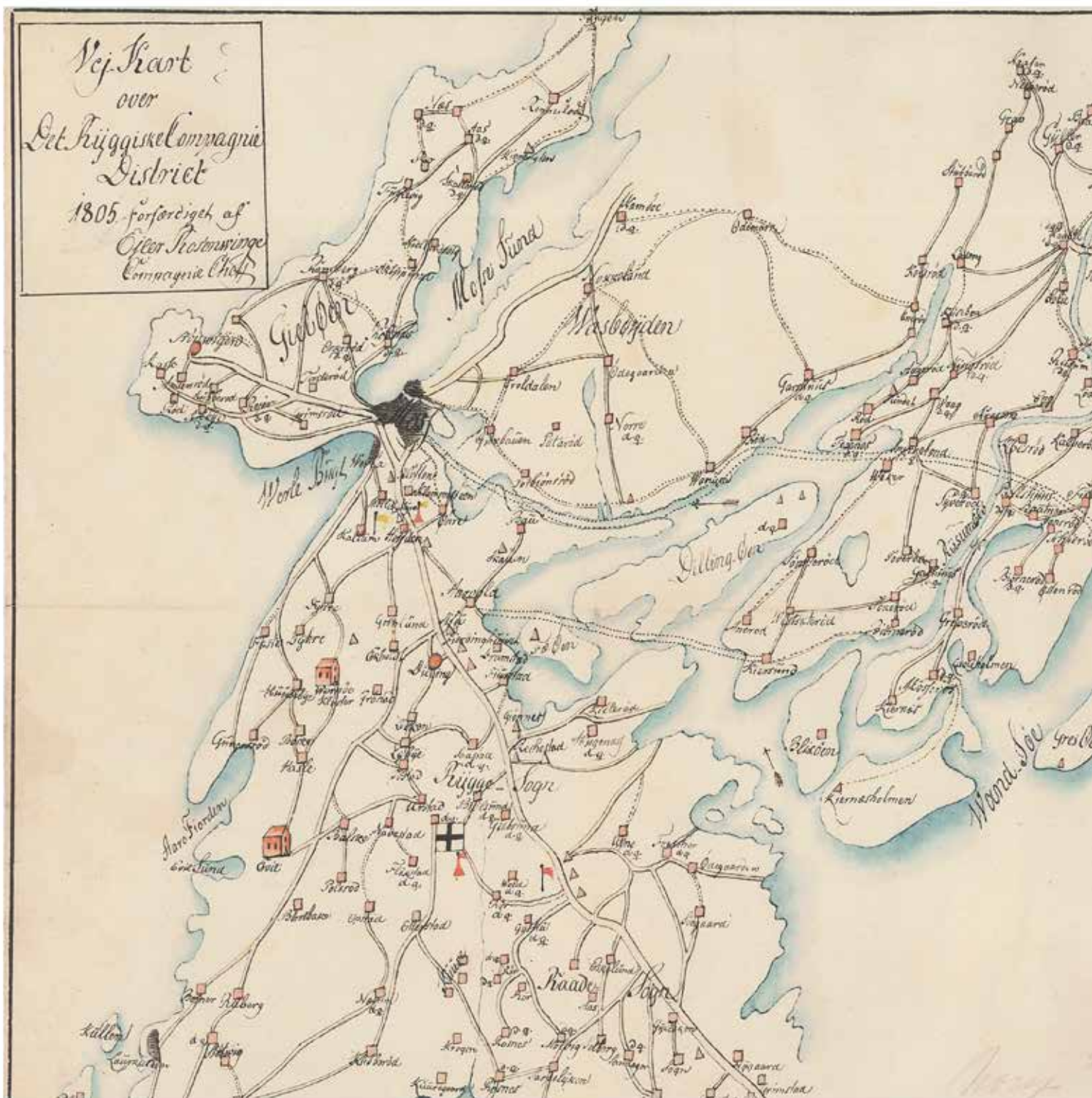

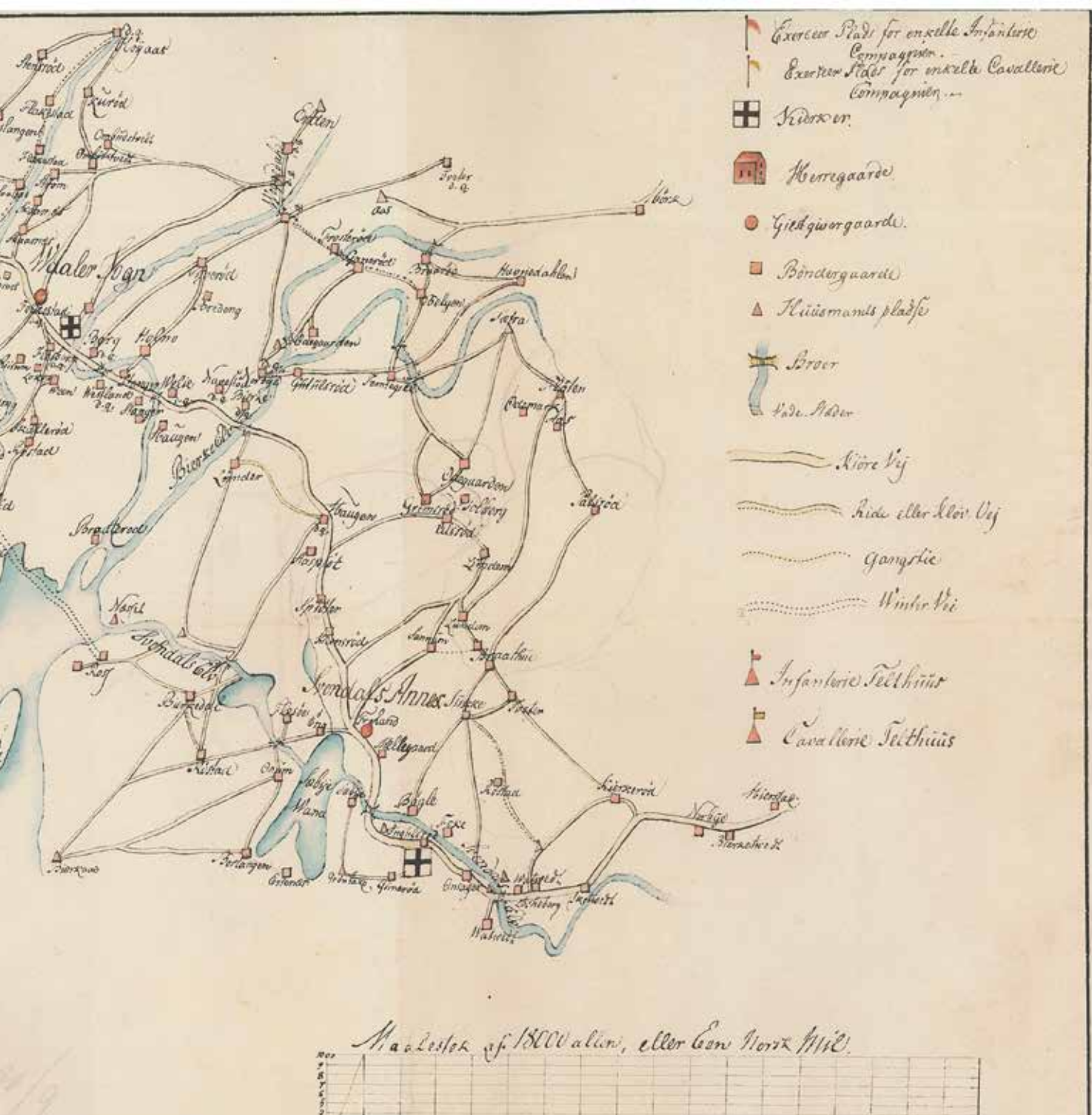
Røeds, stedet der husene fra Eldøya ble flyttet til. Foto: Trine Syvertsen.

Gammelt postkort Røeds.

Vej Kart over det Ryggiske Compagniet District 1805

Tranga, Larkollen. Foto: Trine Syvertsen.

Larkollveien opp til kirken. (uten spir) Gjengitt med tillatelse fra Hanne Heuch.

Rodestein ved Børsebakke. Foto: Tommy Lund.

6.4 Samferdsel og infrastruktur

Helt siden oldtiden har ræet vært ferdselsvei. Her gikk den gamle kongeveien og her går Ryggeveien i dag og som også var hovedveiforbindelsen mellom Christiania og København. I 1915 var hovedveiene: Moss bygrense – Krapfossbro, Høienhald – Kløften, Kløften – Rådedelet og Bredsand- Larkollen. I tillegg kom bygdeveiene som ofte var i dårlig forfatning og som i store deler av året var ufremkommelige.¹⁰ Mange av de gamle veiene er turstier i dag.

Rundt århundreskiftet fram til etter 2. verdenskrig hadde bøndene ansvaret for vedlikehold av veiene. Det var rundt 17 roder og rodesteinene viste grensene mellom rodene. Oppgavene var grusing og skraping om sommeren og snøbrøyting om vinteren.

Sjøtransport var viktig i gamle dager. Ferger og båter var sentrale transportmidler. Rutetrafikken med dampskip startet i Larkollen i 1880-årene. For de nærmeste gårdene var frakt av produkter med sjøveien den raskeste transportmulighet. I dampskipstrafikkens første år var det ingen brygge i Larkollen og båtene måtte ekspederes i sundet. Dampskipbrygga ble så anlagt innerst i Tollbuveien.

Langs de gamle veiene var det en rekke gjestgivergårder og skysskafferstasjoner. Dilling Nordre fra 1663 og Dramstad hadde tjenester rettet mot de som kom ridende eller kjørende med hest. Gjstgiveriet fra 1700-tallet på Larkollen og gjestgiveriet på Eldøya var derimot innrettet mot de sjøfarende. På Dramstad var skysstasjonen i virksomhet til jernbanen kom. Etter at jernbanen kom ble det opprettet en fast skysstasjon ved Rygge stasjon. Gjstgiveriene forsvant med moderniseringen av transporten.

Jernbanen eller Smålensbanen ble ferdigstilt gjennom Rygge i 1879. Amtmann Georg Christian Sibbern hadde arbeidet i lengre tid for å få etablert jernbanen gjennom Østfold. Rygge fikk to stasjoner, Dilling og Gate. I 1912 ble det etablert lokale stopp på Feste, Bjølsen og Carlberg. Jernbanen satte fart i utviklingen og fikk stor betydning for industrien, jordbruket og turismen. Avstandene ble nå kort til nabobyer og hovedstaden.

Rygge stasjon er regulert til spesialområde for bevaring. Den er fra 1879 og har et viktig kulturhistoriske miljø og er av lokalhistorisk betydning. Meieribygningen i teglstein som ligger her er fra 1880.

Dilling stasjon er fra 1879. Bygningsmiljøet med det gamle meieriet og mølla er godt bevart og tilfører området estetiske verdier.

Rygge flyplass er en militær flyplass, åpnet i

¹⁰ Rygge bind III, tiden 1800-1980, Magne Berggren.

Undergang Carlberg. Foto: Tommy Lund.

1955. Rygge flystasjon ligger i Rygge og Råde kommuner. I 2014 var det 500 ansatte. Rygge flystasjon er en av Luftforsvarets største avdelinger og er en av de største arbeidsplassene i regionen. I Larkollen har forsvaret en dypvannskai ved innløpet til Larkollsundet, der tankskip lossrer drivstoff til Rygge flystasjon.¹¹

Elektrisitet: Rygge fikk elektrisitet og eget elverk i 1915.

Kulturminner knyttet til samferdsel og infrastruktur.

6.5 Tekniske og industrielle kulturminner

Riksantikvaren definerer industrielle kulturminner slik: «Tekniske og industrielle kulturminner er spor etter industriell kultur som er av historisk, teknologisk, sosial, arkitektonisk eller vitenskapelig verdi. Tekniske og industrielle kulturminner omfatter bygninger og produksjonslinjer med maskineri, transport og øvrig infrastruktur, så vel som steder benyttet til sosiale aktiviteter som boliger, religiøse byggverk, skoler, rekreasjon- og grøntanlegg.»

Mye av virksomheten i Rygge som kom i gang rundt århundreskiftet hadde direkte sammenheng med jernbanen og utvikling av transport. Men Rygge er en jordbrukskommune og mange tekniske kulturminner er knyttet opp mot landbruk. Det har vært mange gartnerier, planteskoler og veksthus i kommunen. Grønnsakproduksjon har vært

en viktig næringsgren og de lokale gartneriene en betydelig leverandør av blomster og grønnsaker til det norske markedet. Skogen ga grunnlag for sag, høvleri og trelastproduksjon og jordbruket for mølle- og meierivirksomhet. Is til konservering ble skåret fra Vansjø, Botnertjernet og isdammen på Evje. Isen var salgsvare, også til eksport, samt at bøndene hadde stor bruk for is til eget bruk inntil fryseteknikken overtok.

For landbruket var smedene uunnværlige. Rundt 1914 fantes det seks smier i Rygge. En av de eldste smiene, Grønvoldsmia, befinner seg i dag på Rygge museum. På åpne museumsdager får en oppleve smia slik den opprinnelig fremsto. Flere av smiene langs Ryggeveien utviklet seg med tiden til mekaniske verksted. Det ble også opprettet flere karos-

¹¹ Rygge bind III, tiden 1800 til 1980, Magne Berggren.

Prioriterte:

Eiendom	GNR/BRNR	Område	Vernestatus
Gamle Larkollvei fra Møllerstien over Dilling Nordre til Kirkeveien.	69/1	Dilling nordre ned til Løken og Lyby gårdene KULA-området	1
Rodestein ved Børsebakke.	37/1	Børsebakk, Evje KULA-området	1
Jernbanebroa /undergangen på Carlberg.	89/2	Carlberg, Værne Kloster KULA-området	1
Larkollvei gjennom skogen fra Evje til Botnertjernet	38/1	Evje KULA-området	1
Gamle veiene i Larkollen som blir brukt som stier: • Veien fra Dampskipsbrygge til Larkollen kirke og til Røeds forbi Tollerhuset. • Gamle veiene i Rørvik og veien i Morellskogen, Myra. • Stien fra Bryggebakken til Rørvikveien • Knarrebaugen til Rørvikveien.	34/60 34/58	Larkollen Reg. spesial området	R
Gamle veien fra Rosnes til Roer og videre fram til Ryggeveien.	8/5	Rosnes til Roer	2
Isveien / Iskleiva Botnertjern/Evjesund	35/1	Botner KULA-området	1
Kulturmiljø på Halmstad. Stasjonsbygning på Rygge.	3/23	Halmstad Reg. spesial området	R
Stasjonsbygning på Dilling	67/17	Dilling	2
Gamle veien fra Kubberød forbi Damsmyrjordet til maskinhuset ved Støtvig.	28/1	Kubberød ned til Støtvig KULA-området	1
Steinbroen Kureåsen.	20/1	Kureåsen KULA-området	1

seri- og lakkeringsverksteder med tilknytning til biltrafikken. Rygge Mekaniske Verksted produserte landbruksmaskiner og en kan lese i Bygdeboka III at landets første slåmaskin ble produsert her. Senere ble driften lagt om til bilreparasjon og mekanisk verksted.

Med tilknytningen til sjøen har kystnæringen til alle tider vært viktig i Rygge. Fiske har pågått i århundrer, fra mindre båter og større

fiskeskøyter, i store deler av Oslofjorden og oppover kysten.

Gruvedrift finner en spor av flere steder i Rygge, blant annet på Teibern, Feøya i Vansjø, Feltspatveien, Teibern, Matrosveien, Stangerholmen og Møvik. Utvinning av mineralet feltspat foregikk spesielt i perioden 1880 -1914 årene. Feltspat ble brukt i porselen. For at driften skulle være lønnsom måtte trans-

porten av spatten være lett og billig, og da ble det valgt brudd som lå nær skipning-smuligheter.

På Eldøya har det vært frøplantasje, dyrking av tulipanløker og asparges m.m. Flere sandgroper finnes på Eldøya som er rester etter sanduttak Moss Glasserk gjorde fra tiden rundt århundreskiftet.¹²

Jernbaneskiner fra tiden med Melkefabrikken på Værne Kloster. Foto: Tommy Lund.

Andre eksempler på industri i Rygge:

Rygge mølle: Bygget i 1919 og i bruk som mølle til midten av 1960- tallet.

Meieridriften på Rygge meieri kom i gang ved Rygge stasjon i 1879 og foregikk fram til 1947. Dilling meieri ble opprettet i 1880. Begge var andelsmeierier.

I 1907 ble det anlagt en torvstrøfabrikk på Dillingøy som var i aktivitet fram til 2. verdenskrig. Lutingsanlegg på Huggenesveien, 1956 – 1972, ble startet av Rygge Bondelag. Larkollen Ansjos og Fiskeforretning A/S, 1891 – 1933, var en hermetikkfabrikk som befant seg i Lersbaugen på Larkollen. Bocklums krittpipefabrikk, 1768 – 1781, ble anlagt av Christopher Bocklum i «Pipevika» nord for Gårdstangen på Larkollen. Værne Kloster Melkefabrikk A/S, 1917 – 1926, startet på gårdsmeieriet på Værne Kloster. De produserte boksemelk, sterilisert melk og fløte, og kondensert melk og tørrmelk. I 1924 besto konsernet av seks fabrikk fordelt på tre land. Rygge skofab-

rikk på Dilling var kjent for sine beksømstøvler og herresko, senere Rollto skofabrikk. Kjetting fabrikk A/S Starkad ble etablert i 1919 på Festlandet. I 1928 overtok Norrøna Isolasjonsfabrikk lokalene som produserte isolasjonplater av kork. Helly Hansen Renolit, 1970 – 2005, var en stor fabrikk i Rygge som produserte plastfolie. Høiang Polaris, 1971 – 2007, produserte aluminiumskjeler og var aluminiumsstøperiet til Il-O-Van. Orkla Foods Norge har to fabrikk i Rygge, Idun Rygge og Nora Rygge.

Årvoll industrifelt ble tilrettelagt og åpnet for næringsetablering på starten av 1990 årene. Det har vært og er mange andre næringer og produsenter med adresse i Rygge, men de kan eventuelt komme med ved senere revidering av planen.

Hadeland kultursenter: Hadeland ble satt opp i 1949 av Leiv Helly-Hansen til bruk som hybler for Helly-Hansens syersker. Langbygget er den gamle hovedbygningen på Østgar'n

Wien og er fra første halvdel av 1800-tallet. Peisestuen er opprinnelig fra gården Mjør på Gran på Hadeland og er ca. 260 år gammel. Stabburet kom til litt senere og er fra gårdene Grini og Grimsrud. Rygge kommune kjøpte stedet i 1977 og er i dag tilholdssted for kulturaktiviteter.

Brenneri: Før 1816 var produksjon av brennevin konsesjonsbelagt. Brennevin ble på den tiden regnet som medisin. Konsesjonen ble frigitt for å styrke landbruket, spesielt til potetdyrking som var noe nytt da. På sydsiden av Kajalunden er det et sted som kalles «Brenneribakken». Her finner en rester av gamle ruiner fra gårdsbrenneriet på Evje.

¹² Rygge bind III, tiden 1800 til 1980, Magne Berggren

Sydamer på Hadeland..

Hadeland. Foto: Yngvar Trandem.

Gruva på Teibern, uttak av glimmer. Foto: Trine Syvertsen.

Grønvoldsmia. Foto: Thor Helge Såstad.

Botnertjernet, isuttak. Foto: Tommy Lund.

Prioriterte:

Eiendom	Gnr/br.nr	Område	Vernestatus
Gruve ved Kurefjorden	22/17	Teibern, båtforeningen	2
Botnertjernet, isuttak	38/1,35/1	Botner KULA-området	1
Isdammen på Evje	38/1,35/1	Evje KULA-området	1
Bygningene på Hadeland	66/74	Ekholt	K
Grønvoldsmia, Rygge museum	48/46	Bygdetunet	M
Bocklums krittpipefabrikk	35/17	Øiesten, Larkollen	2
Grunnmur gårdsbrenneri «Brenneribakken»	38/1	Kajalunden, Evje KULA-området	1
Jernbaneskiner i Årefjorden (melkefab. på Værne kloster)	86/1	Årefjorden KULA-området	1

Rygge Meieri og Handelsforretning.

Pælebrygga på Lersbaugen, Larkollen. Foto: Trine Syvertsen.

Larkollen 1892. Foto gjengitt med tillatelse fra Jørgen Westerveld.

Elever som er på tilrettelagt opplæring ved Kirkeparken vgs. har renovert skyttergraven på fjellet bak arbeidernes båttforening på Teibern og skyttergraven på Neset, Larkollen. Foto: Tommy Lund.

6.6 Krigsminner

Krigsminner er fysiske eller immaterielle minner etter krig og okkupasjon. Flere av de fysiske sporene etter andre verdenskrig er i ferd med å forsvinne. Riksantikvaren har de siste årene derfor hatt spesielt fokus på de fysiske minnene etter andre verdenskrig i Norge. Krigsminnene kan være bygninger og anlegg som ble oppført under krigen, eksisterende bygninger og anlegg som fikk særskilte funksjoner under krigen, eller spor i landskapet eller steder som kan knyttes til hendelser under krigen.

Rygge- og mossedistriktet har fra langt tilbake (1600-1900-tallet) hatt betydning i militær planlegging og militær strategi. Militærvesenet var godt utbygd og krevde store ressurser i penger og i form av pliktig tjeneste.

Dette har på mange måter preget utviklingen i Rygge. Opprinnelig var militærtjenesten lagt på bondesamfunnet organisert under en legdordning. Fullgårder skulle stille, holde og utruste en soldat. I Rygge befant seg eksererplass, telthus og sjefsgård for to kompanier. Det var Ryggerske Kompani som hørte med 1. bataljon av Sønnefjelske infanteriregiment, og Nordre Smålenke dragonkompani.

I tillegg til mossedistriktets viktighet for de militære forsyninger hadde de geografiske forhold stor betydning. Kongeveien, hovedveien fra København til Christiania, gikk gjennom Rygge. I forbindelse med felttoget måtte mange ryggeboender transportere varer for de militære. Det samme gjaldt for marinen. Støtviggårdene hørte inn under sjølegden og skulle om nødvendig avgi mannskap til or-

logsflåten. Larkollen var viktig og sundet ble tidlig ansett som en god havn. Kystfortet Fredriksodde ved Larkollsundet ble anlagt i 1711, men kom aldri i kamp. Fortet er revet, men noe av ruinene etter fortet er synlige.

2. verdenskrig:

Flyplassen «Lille Rygge» (Tyskernes Fliegerhorst- og Feldflugplatz) ble bygget og tatt i bruk av den tyske okkupasjonsmakten under andre verdenskrig. Området var strategisk viktig for forsvar av området Skagerak – ytre Oslofjord øst - grensen mot Sverige. Hovedvei og jernbane var i umiddelbar nærhet. Planleggingen tok til allerede i 1940, mens anleggsarbeidet ble satt i gang i 1941. I september 1943 sto flyplassen ferdig. Den var delvis basert på bygninger fra gården Søndre Rør, som var blitt rekvirert.

Soldater. Bildet er antagelig tatt på Carlberg 1892. Foto gjengitt med tillatelse fra Jørgen Westerveld.

Ved flyplassen var det i hovedsak stasjonert to flyskvadroner, én jagerskvadron med 16 fly av typen Messerschmitt Bf 109 og en transportgruppe som bestod av et antall Junkers JU 52-fly.

Rundt anlegget befant seg et omfattende luftvernartilleri og bakkeforsvar. Rullebanen var 1040 meter lang og 40 meter bred. Banedekket besto i begynnelsen av trelemmer som ble festet sammen. Senere ble disse erstattet av sviller («flyplassplank»). Det fantes også en taksebane fra vedlikeholds / reparasjonshangaren ved kirken, som løp ut til et skogsområde ned til Balke. Det ble bygget flere splintbokser for beskyttelse av fly.

I 1943 18. november ble flyplassen utsatt for et bombeangrep fra de allierte. Fire amerikanske bombefly av typen B-24 slapp til sammen 44 bomber over området i forbindelse med et angrep som først og fremst var rettet mot virksomhet ved Kjeller. Rullebanen og luftvernartilleriet til Rygge flyplass ble truffet.¹³

Flyplassen kom under kontroll av Milorg den 8. mai 1945, men det var tyske soldater der helt til sommeren 1946 da flyplassen ble nedlagt. Etter krigen benyttet Flygerskolen flyplassen til treningsflyvning. På begynnelsen av 1950-årene ble det opprinnelige grisehuset på gården benyttet som kontor i forbindelse med Flygerskolens befalsutdanning og grunntrening. I 1953 ble Luftkommando Øst-

landet (LKØ) flyttet hit fra Fornebu og holdt til her. Rygge flystasjon ble åpnet i september 1954. Den opprinnelige flyplassen ble da en integrert del av hovedflystasjonen og fikk navnet Lille Rygge. En seksjon helikoptre ble for øvrig værende på Lille Rygge helt frem til 1958. Fra 1960-årene og i flere tiår fremover ble anlegget benyttet av Luftvernartilleriet som mobiliseringslager og vedlikeholdsverksted for våpen og samband frem til den ble lagt ned som militærleir i 2003. I dag er Lille Rygge privat. To hangarer er fredet.

I tillegg til luftvernet hadde tyskerne omfattende forsvarsanlegg i Rygge. Både flyplassen, anleggene i forbindelse med den og adkomsten til Moss ble sikret mot angrep. En

Lille Rygge, hangar fredet. Foto: Tommy Lund.

Rygge Flyplass på 1960-tallet.

Splintboks Balke. Foto: Trine Syvertsen.

Ved flyplassen var det i hovedsak stasjonert to flyskvadroner, én jagerskvadron med 16 fly av typen Messerschmitt Bf 109 og en transportgruppe som bestod av et antall Junkers JU 52-fly.

Rundt anlegget befant seg et omfattende luftvernartilleri og bakkeforsvar. Rullebanen var 1040 meter lang og 40 meter bred. Banedekket besto i begynnelsen av trelemmer som ble festet sammen. Senere ble disse erstattet av sviller («flyplassplank»). Det fantes også en taksebane fra vedlikeholds / reparasjonshangaren ved kirken, som løp ut til et skogsområde ned til Balke. Det ble bygget flere splintbokser for beskyttelse av fly.

I 1943 18. november ble flyplassen utsatt for et bombeangrep fra de allierte. Fire amerikan-

ske bombefly av typen B-24 slapp til sammen 44 bomber over området i forbindelse med et angrep som først og fremst var rettet mot virksomhet ved Kjeller. Rullebanen og luftvernartilleriet til Rygge flyplass ble truffet.¹³

Flyplassen kom under kontroll av Milorg den 8. mai 1945, men det var tyske soldater der helt til sommeren 1946 da flyplassen ble nedlagt. Etter krigen benyttet Flygerskolen flyplassen til treningsflyvning. På begynnelsen av 1950-årene ble det opprinnelige grisehuset på gården benyttet som kontor i forbindelse med Flygerskolens befalsutdanning og grunntrening. I 1953 ble Luftkommando Østlandet (LKØ) flyttet hit fra Fornebu og holdt til her. Rygge flystasjon ble åpnet i september 1954. Den opprinnelige flyplassen ble da en integrert del av hovedflystasjonen og fikk

navnet Lille Rygge. En seksjon helikoptre ble for øvrig værende på Lille Rygge helt frem til 1958. Fra 1960-årene og i flere tiår fremover ble anlegget benyttet av Luftvernartilleriet som mobiliseringslager og vedlikeholdsverksted for våpen og samband frem til den ble lagt ned som militærleir i 2003. I dag er Lille Rygge privat. To hangarer er fredet.

I tillegg til luftvernet hadde tyskerne omfattende forsvarsanlegg i Rygge. Både flyplassen, anleggene i forbindelse med den og adkomsten til Moss ble sikret mot angrep. En rekke stillinger ble bygget rundt om i kommunen. Det ble satt opp bunkere og maskingeværstillinger fra Kallum over Høyda til Årvoll. Denne linjen kunne kontrollere adkomsten til Moss. I og med at tyskerne hadde spredd flyene utover, var det satt opp stillinger

¹³ Fra Wikipedia, den frie encyklopedi.

til forsvar av dem. Frykten for alliert landgang var også stor. Derfor hadde tyskerne maskingeværstillinger på Feste, Årefjorden og på Larkollen. Det var skyttergraver på Fredriksodde, Støtvig Hotell og Hvitnes, på selve Hvitnesberget innerst i Rørvik, på Larkollne-

set og på Teibern ble det bygget skyttergraver i fjell og maskingeværstillinger. Evje hadde stor militær betydning som tilholdssted for høytstående tyske offiserer og tre bunkere lå i nærheten av gården.¹⁴

Telthus på Lyby. Foto: Tommy Lund.

Forsvarsmuseet. Foto: Tommy Lund.

Prioriterte:

Eiendom	GNR/BRNR	Område	Vernestatus
Lille Rygge, Lagerbygninger/hangarer. Ant. 2 ID 94440	1/1	Rør, Halmstad	F
Rygge hovedflyplass, ID 94390 Hangarer, Ant. 2	1/7	Rygge	F
Telthus på Søndre Lyby	75/2	Lyby KULA-området	1
Splintboksen på Balke	80/1	Balke	1
Mitraljøsestilling med løpegrav ved feltspatbruddet på Teibern	22/17	Teibern	2
Skyttergrav på Neset	22/1	Neset, Larkollen	2
Fredriksodde festning	34/66	Larkollen	R

¹⁴ Rygge bind III, Magne Berggren.

Tidligere skolestua på Nedre Støtvig.

Amtskolen, nå lokalet til Rygge Museum og Historielag.

Postkort Halmstad Skole.

6.7 Institusjonsbygninger

Skoler

Da ordningen med konfirmasjon ble innført i 1736 ble det nødvendig å få et ordnet skolevesen. Skolen i Rygge startet først som en omgangsskole. Gårdene måtte ta ansvar for skole på omgang. Strandstedet Larkollen organiserte egen skole og fikk en fast skole ved Røedsstranden, fra 1859. Noen år senere ble det også faste skolehus på Vang og Gubbeskogen (som senere ble erstattet av Høyden skole), Halmstad og Melleby. Gubbeskoven skole og Melleby skole er i dag nedlagt og tatt i bruk som bolighus. Høyden skole ble revet.

Amtsskolen eller fylkesskolen, som var et videregående skoletilbud, ble lagt til Teltebin-

gen og Ramstad ved Rygge kirke i 1914 og fikk stor betydning for skole og kulturliv i Rygge. I dag holder Rygge museum og historielag til i bygningen.¹⁵

Smaalenene Amt hadde en tid drevet en ambulerende landbruksskole på Lunder gård i Våler. I 1860 ble den flyttet til Gipsund gård i Rygge (5 elever).

Institusjoner for eldre

I 1889 ble Kure tatt i bruk som fattiggård og det ble et løft for lokalsamfunnet i arbeidet for trengende fattige, gamle og syke. Fra 1907 fikk stedet navnet Kure Gamlehjem. Kure ble lagt ned da Ryggeheimen ble bygd og tatt i bruk i 1960. Eskelund ble etablert i år 2000.

Noatun

Noatun ble oppført av Rygge kristelige ungdomsforening og var fra 1906 en sentral

møteplass i bygda. Noatun har huset mange sentrale aktører innen ulike religiøse organisasjoner og er brukt til foredrag og undervisning. I tillegg har Noatun huset Rygge telefonsentral, kommunestyre og kommunehus, bank, Rygge bibliotek og Rygge folkeakademi. I dag er huset i privat eie.

Bedehus

Det ble dannet en rekke foreninger og lag på slutten av 1800 tallet og misjonene var mange; indre misjonen, ytre misjoner, sjømannsmisjoner m.m. Foreningene vokste seg ut av stuene og måtte ta i bruk skolene, men flere fikk egne forsamlingslokaler som Betania, Betel og Betlehem.¹⁶ Mange av misjonshusene er i dag borte. Emmaus i Larkollen ble reist rundt 1900 og var for den «frie forsamling». Menigheten var aktiv til 1970 årene. Emmaus er i dag et dykkermuseum og i privat eie.¹⁷

^{15/16/17} Rygge bind III, Magne Berggren.

Prioriterte:

Hus som tidligere ble brukt til institusjoner er ofte i dag i privat eie og bruk. Når de settes opp som prioriterte er det gjort for å sette fokus på den historiske betydning av bygningen. Det kan gjøres ved informasjon og skilting.

Eiendom	GNR/BRNR	Område	Vernestatus
Melleby skole på Kure 1866.	22/11	Melleby	2
Gamle skolestua på nedre Støtvig (1840 -1856)	28/1	Nedre Støtvig	2
Kommunens første skolehus i Larkollen fra 1854. Billmannsbakken 10.	34/12	Røeds; Larkollen	2
Gubbeskoven skole på Ekholt 1864.	89/11	Ekholt	2
Amtsskolen (nå museet)	48/13	Rygge Museum og Historielag KULA-området	1
Kure fattiggård 1888, benevnelse gamle hjem fra 1906.	22/93	Kure	2
Emmaus i Larkollen fra 1902	33/250	Larkollen	R

Prioriterte:

Eiendom	GNR/BRNR	Vernestatus
Rygge kirke	48/116	Fredet
Larkollen kirke	34/224	R

Prioriterte:

Eiendom	Gnr/br.nr	Kategori	Område	Vernestatus
Amtmannsgrav	89/5	Privat familie- grav for familien Sibbern	Bog KULA-området	1
Kirkegården på Kollen	38/30		Øya Kollen	1

6.8 Kirker

Kirkene har en spesiell status som kulturminner. Alle kirker oppført før 1650 er automatisk fredet. I tillegg gjelder dette også kirkegårder og gravminner eldre enn 1537. Rygge kirke er fredet og dette innebærer etter kulturminneloven at inngrep ikke kan gjøres uten særskilt tillatelse. Riksantikvaren skal godkjenne alle forslag til endringer i eller ved kirkebygningen. Konservering eller restaurering av kirkeinventar/kirkekunst som er eldre enn 1537 eller som er fredet ved enkeltvedtak, skal gjøres i samråd med Riksantikvaren.

Rygge kirke

Etter reformasjonen hevdet riksstyret ved kongen å ha eiendomsrett til kirkene. I 1723 ble Rygge kirke med jordegods solgt til Christoffer Henrikssen Calmeyer på Moss. Kirken var på ulike private hender inntil tolv Ryggebønder i 1786 gikk sammen om å kjøpte kirken. I 1867 overtok kommunen ansvaret for kirkens drift og vedlikehold.

Rygge kirke er bygget i første halvdel av 1100-tallet og er en av våre store kulturskatter. Den er karakterisert som «en av Østfolds største, rikest utstyrte og best bevarte middelalderske steinkirker». Den er antagelig bygget av de samme byggmestre som Hallvardskirken i Oslo der den arbeidskrevende byggemåte kvademuring er gjennomført. Allerede under byggetiden har kunstnere og billedhuggere vært i virke og kirken har ulike kunstverk helt fra år 1150. Den har langskip og et lavere og smalere kor over hvelvet apsis i øst. Foran vestportalen har det gjennom tidene stått en rekke våpenhus, nåværende er fra 1967. Vis-à-vis kirken stod det en stall hvor bøndene satte hestene fra seg når de var i kirken. Den var satt opp og vedlikeholdt av menigheten. Stallen ble revet av tyskerne under 2. verdenskrig. Rygge kirke var opprinnelig en kapitelkirke, det vil si at den hadde inntekt fra et større område enn et sogn og betjente flere bygder. I tidligere tider var Rygge kirke med prestegården det viktigste møtestedet, både sosialt og religiøst. Kirken hadde også en viktig administrativ rolle for statsapparatet. Store begivenheter – både for den enkelte og for samfunnet – har funnet sted nettopp her.¹⁸

Larkollen kirke

«Når folket i Larkollen sagaen forteller, til Rygge til høymesse gikk - de benkedes nederst ved døren den melder, men folket de likte ei den skikk. De bygde et bedehus - tok det til kirke - hvor folket kunne sitte i høitid og ro - og bede om signing for hjem og for virke - og hente seg næring, for lengtende tro» (M.B.S. Tvedt)

I Larkollboken kan vi lese at fra gammelt av het det seg at folk fra Larkollen kun måtte benytte de bakerste radene i Rygge kirke. Den gamle kirkeveien fra Larkollen til Rygge kirke var dårlig og tok over en time å vandre. En kan lese at det ikke var uvanlig å gå barbeint for å spare skoene for så å ta de på når en kom fram til kirken.

Det ble holdt ørerulling og basarer og i 1890 fikk Larkollingene innviet sitt eget kapell. Anton B. Nilsen fikk med seg Thorne på Evje Herregård og de to skjenket tårn og klokke. I 1918 forærte Anton B. Nilsen en altertavle malt av Arnold Thornam: Motivet er en bade-gjest og en fisker fra Larkollen sammen i bønn til Kristus. Larkollen kapell var fra begynnelsen av privat. I 1958 overtok kommunen utgifter til kirketjener og en ny hjelpeprest. Navnet Larkollen kapell ble endret til Larkollen kirke ved ny kirkelov i 1997.

Ekholt kirke

Lokalbefolkningen og kirkeringene arbeidet med å få bygget Ekholt kirke i mange år og betydelige beløp ble samlet inn. I desember 1980 ble kirken innviet og tatt i bruk. Klokke-tårnet med automatisk, elektrisk ringeanlegg ble satt opp samtidig ved siden av kirken.¹⁹ Kirken er en arbeidskirke og huser mange aktiviteter for hele Rygge menighet. Med Hadeland kultursenter som nærmeste nabo er dette stedet en viktig møteplass for bygda.

6.8 Kirkegårder

Rygge kirkegård

Kirkegården ved Rygge kirke ble utvidet i 1960 og nytt gravkapell sto ferdig i 1962. På 16- og 1700-tallet var det skikk å begrave kondisjonerte personer under kirkegulvet mot betaling. Opprinnelig ble kistene satt rett ned i grusen under gulvet i Rygge kirke. Se-

nere ble det murt opp gravkammer for familier. Foran kordøren er det et kammer med 16 kister. Flere av kistene er rikt beslått og med inskripsjon som tilkjennegir at dette er familiemedlemmer fra Værne Kloster. Også under kirkeskipets nordøstre hjørne er det et murt en grav som rommer 8 kister fra 1700-tallet. Førøvrig finnes det kister under det meste av gulvet i Rygge kirke. I 1805 kom det forbud mot slike begravelser. Det aller nordligste feltet på kirkegården kaltes i gamle dager for «Naslehaugen», og der ble de aller fattigste begravet.²⁰

Kirkegården på Kollen

Navnet på en liten bukt øst på Kollen inn mot fastlandet heter «Kjærregårdsbukta» etter den gamle kirkegården som ble anlagt i tilknytning til sjøfarten på Kollen antagelig tidlig på 1600 tallet, betjent av sjøfolk og den dansk-norske marine. Kom det et skip inn til havna i Larkollen som hadde et gult flagg i masta betød det at det var pestdøde om bord som skulle begraves.²¹ De som døde til sjøs av sykdom og epidemier ble begravet på Kollen fordi en var redd for smittefaren på de ordinære kirkegårdene. Restene etter gravanlegget er et viktig historisk element knyttet til virksomheten til seilskutehavna utenfor Larkollen. En kan enda se spor etter dette særegne kystkulturminnet, men dessverre er kirkegården delvis ødelagt ved at det i sin tid ble anlagt en tennisbane der.

Amtmannens grav

Carl Sibbern var 4. barn av Eidsvollsmannen, amtmannen, stortingsrepresentanten og statsråden Valentin Christian Wilhelm Sibbern. Carl Sibbern fikk utskilt 1/3 av fødestedet Værne Kloster Gods i 1840 og bygde opp gården Carlberg. Han var som sin far amtmann (fylkesmann) og stortingsrepresentant i en mannsalder. Da Carl Sibbern ble gravlagt 24. mai 1880, hadde en tallrik sørgeskare samlet seg på Carlberg. Det lange gravfølget beveget seg fra gården til begravelsesstedet ved Baugsåsen. I spissen gikk sortklede piker fra Rygge som strødde blomster på veien. Vel framme ved gravstedet, som ligger ved foten av en gammel gravhaug, forrettet sogneprest Widerøe i Rygge. Gravstedet ble viet til familiebegravelse og jordpåkastelse ble foretatt. Totalt er 6 av familien Sibbern personer blitt gravlagt her.²²

^{18/19} Rygge kirke, Jubileumsbok, 1990

^{20/21} Fra uthavn til feriested «Livet langs Ryggekysten» Nils Petter Johnsrud, Arnulf Johannessen

²² Landskapsvernets venner, Rygge

På bildet Agnes Louise Sibbern og Kathinka Sibbern. Foto gjengitt med tillatelse fra Jørgen Westerveld.

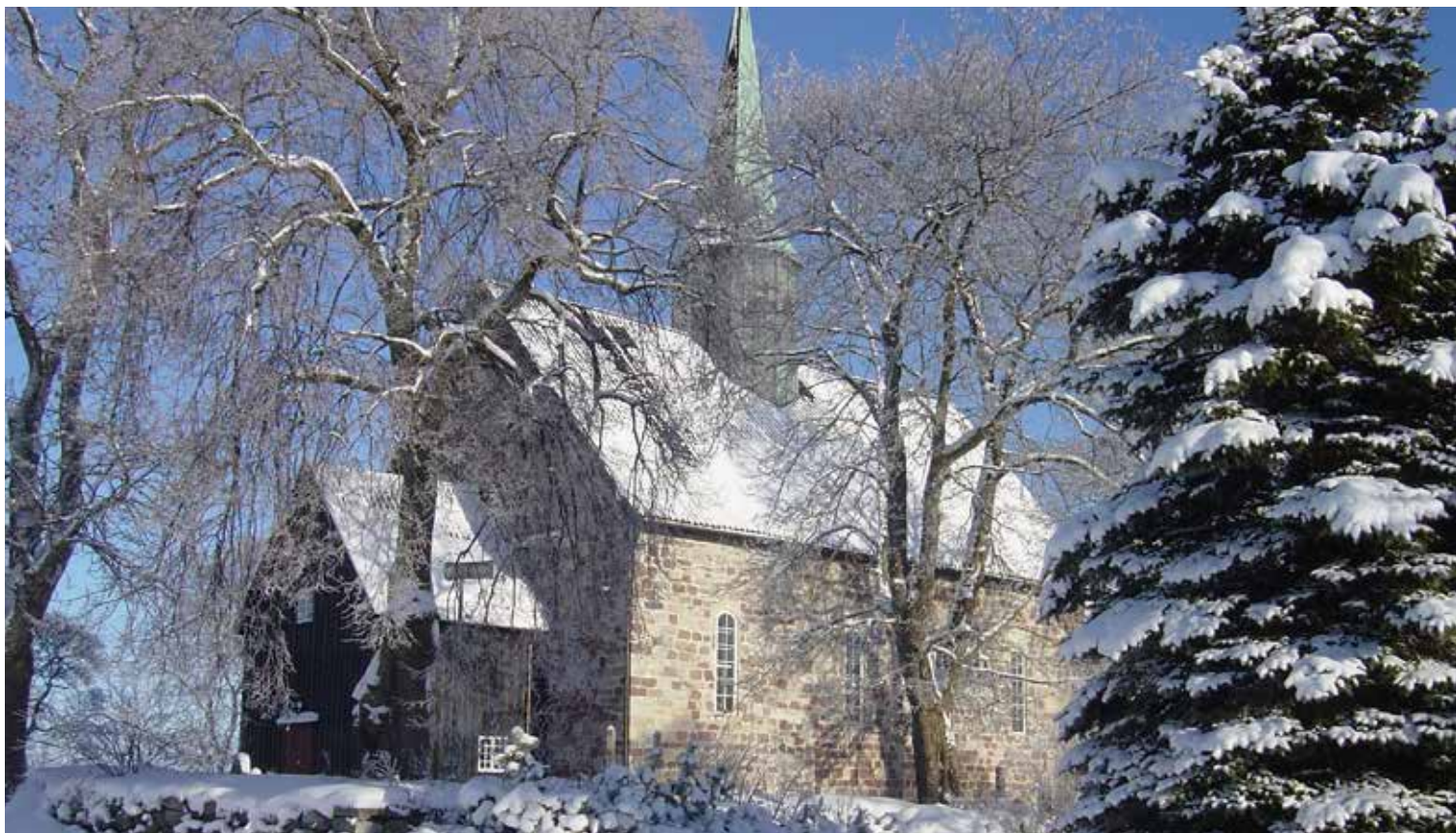

Ekholt kirke. Foto: Yngvar Trandem.

Larkollen kirke. Foto: Trine Syvertsen.

Foto: Lucy Tofterå.

Rygge Kirke. Foto: Yngvar Trandem.

Forpaktergården, Rygge kirke, flyttet til Vaterland i Fredrikstad.

Hollendersteinen. Foto: Tommy Lund.

6.10 Andre kulturminner

Nasjonale minoriteter

Det har vært et nasjonalt mål at kulturminner knyttet til etniske minoriteter skal registreres, dokumenteres og vurderes for bevaring. Reisende, også omtalt som tatere, har hatt flere plasser i Rygge hvor de slo seg ned for kortere perioder. Tatersletta i Bredsandskogen, «Kremmerhuset», Krogstadskogen, Sognshøy, Dyhreskogen, Årvollbukta, Teibern og Taterberget i Rørvik med flere, var plasser som ble besøkt.

De reisende hadde møteplasser for handel, samvær og overnatting. I Rygge har vi ingen faste kulturminner, bygninger eller lignende som er knyttet til de reisende.

Dansesletter, poker / møteplasser

En form for bruk av utmarka til rekreasjon, som har røtter langt tilbake i tid, er samlingssteder der det var musikk og dans, fortrinnsvis i sommerhalvåret. Flere slike dansesletter var vanlig på 18-1900-tallet. De kunne også bli brukt til ulike stevner og møtevirksomhet for f.eks. politiske og religiøse organisasjoner. Møviksletta var en kjent møte/danseplass, da det ikke var lov til å ha forsamlinger under krigen trakk man heller inn i skogen, til Brobergbingen og Hansebingen.

Det finnes også plasser ved steiner og trær der det ble spilt poker. Det heter seg at ved «pokersteiner» ble eiendommer lagt i potten. Det forklarer forunderlige eiendomsgrenser i Rygge.

Jentebingen

Jentebingen som lå nedenfor Brobergbingen var en liten plass bosatt av to kvinner.

Hollendersteinen

Historien om Rygge bøndene som lurte hollandske sjøfolk til å kjøpe en vedlast som så mye større ut enn den egentlig var, på grunn av steinen som skjulte seg under lasten.

Det heter seg at ved «pokersteiner» ble eiendommer lagt i potten. Det forklarer forunderlige eiendomsgrenser i Rygge.

Fegata (Krokegata) på Roer

Rester etter en gate med steingjerder og trær på hver side, der dyra ble fraktet til og fra beite.

Vaskeberget på Huggenes

Før første verdenskrig var klesvask en arbeidskrevende oppgave. Man utsatte ofte vaskingen av tøy til våren. Skittent tøy ble hengt på stabburet, før det ble lagt i bløytekar med grønnsåpe. Det var ikke alle gårder som hadde vann nok til skylling, så da ble tøyet lesset på høyvogna og kjørt til Vansjø for å skylles. Dette skjedde helt opp til midten av 1950-årene.²³

Kjona på Roer

Kjona ble primært brukt til å tørke korn i,

men ble også benyttet til tørking av malt og tilbereding av lin. På kjona på Roer står det igjen rester av stein med inndeling av kammer, men overbygningen av tre er borte. Kjona var vanlig på gårdene på 17– 1800- tallet.

Statsrådsteinen

Steinen ligger på et dele mellom tre skogseiendommer, Urstad, Balke og Fløgstad. Navnet kan tyde på at det tidligere har vært en grensestein til en av herregårdene.

Relieff på stein, Anton B. Nilsen

Når en kommer på Larkollveien og nedkjørseilen til tennisbanen vil man i veikrysset se en stor bauta med et relieff av Anton B. Nilsen. Steinen ble reist i 1937 som en takk for hva Anton B. Nilsen har betydd for strandstedet

Larkollen. Anton B. Nilsen, også kjent som "Kræmmer'n", la grunnen for det ry Larkollen har som feriested. Han var en kjent forretningsmann og en folkekjær forfatter under pseudonymet Elias Kræmmer.

Prinselunden

Nord for Gårdstangen i Larkollen ligger Prinselunden. Etter at Prins Christian Fredrik hadde fraskrevet seg tronen i oktober 1814 og skulle seile hjem til Danmark stoppet han på Eldøya. I denne furulunden på Larkollsidene sier historien at prinsen satt og funderte dermed navnet «Prinselunden».²⁴

Kjona på Roer. Foto: Astrid Roer.

²³ Rygge bind III, Magne Berggren

²⁴ Larkollboka av Knut A.Nilsen

Prioriterte:

Eiendom	GNR/BRNR	Område	Vernestatus
Kureskjæret	22/1	Kure	2
Brobergbingen Hansebingen Jentebingen	20/1 20/1 28/1	Kure vestre, Skogen innenfor Møvik Støtvig nedre	2
Taterplassen	92/2	Kvile, Dyhreskogen, Ekholt	2
Pokersteinen	37/1	Børsebakk, Gamle Larkollvei fra Evje KULA-området	1
Iskleiva	35/1	Botnertjern/ Evjesund KULA-området	1
Hollendersteinen	31/12	Kurefjorden	2
Fegata på Roer	8/5	Østre Roer	2
Vaskeberget på Huggenes	57/11	Huggenes, Vansjø	2
Kjona på Roer	8/5	Østre Roer	2

Krokegata, Fegata på Roer. Foto: Astrid Roer.

Krittpiper. Foto: Trine Syvertsen.

Virkemidler i kulturminnevernet

Steingjerde Kajalunden. Foto: Astrid Roer.

Lovverket er det viktigste virkemiddelet i kommunen har for bevaring av kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap.

Andre virkemidler er skjøtsel og formidling av kulturminner, i tillegg til økonomiske støtteordninger. Nedenfor følger en oversikt over økonomiske tilskuddsordninger innenfor kulturminneområdet:

Riksantikvaren

Det kan søkes statlige midler fra Riksantikvaren til bygninger og anlegg som er fredet etter kulturminneloven, samt til skjøtsel av fornminner, tekniske kulturminner og brannsikring. Private eiere av fredede bygninger og anlegg, kan søke.

Kulturminnefondet

Fondet er opprettet av Stortinget og skal bidra til samspill mellom offentlige og private midler for å sikre at et mangfold av kulturminner og kulturmiljøer bevares og aktiviseres som grunnlag for opplevelse, kunnskap, utvikling og verdiskaping. Det vektlegges i behandling av søknadene at kulturminnet er vernet gjennom kommunale kulturminneplaner.

Private legater, fond og stiftelser

Det finnes private legater, fond og stiftelser

som dekker ulike formål og har forskjellige geografiske nedslagsfelt. Noen av disse retter seg mot tiltak innen kulturarv. Stiftelsen UNI som er en allmennnyttig stiftelse som gir støtte til brann- og skadeforebyggende tiltak, men også til generelle tiltak innen bygningsvern. Fortidsminneforeningen har i 2016 mottatt en stor gave fra Sparebankstiftelsen som skal gå til bevaring av kulturminner i årene fremover.

EU-midler

Norge er tilknyttet flere av EUs program

Reguleringsplaner styrer arealbruken og legger rammer for utvikling og byggesaksbehandling.

gjennom EØS-avtalen. Riksantikvaren jobber aktivt for å inkludere norske kulturminneaktører i europeiske samarbeids- og forskningssprosjekter.

Østfold fylkeskommune

Fylkeskonservatoren i Østfold gir tilskudd til verneverdige og fredete bygg og anlegg, samt til kystkultur.

Regionalt miljøprogram for Østfold (RMP)

Man kan søke ordningen om tilskudd for blant annet kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap, samt ferdsel i landskapet. Det gis blant annet midler til å skjøtte gravfelt ved slått eller beite, ved enkeltstående gravminner, kulturhistoriske områder, automatiske fredete kulturminner og kulturminner av nyere tid.

Spesielle miljøtiltak i landbruket (SMIL)

SMIL er en statlig tilskuddsordning som gir støtte til planlegging og gjennomføring av engangstiltak knyttet til blant annet istandsetting og skjøtsel av kulturminner og kulturmiljøer i kulturlandskapet til jordbruket.

Kulturlandskap

Direktoratet for Naturforvaltning disponerer tilskuddsmidler til tiltak som bevarer biologisk mangfold på særlig viktige arealer.

Landbruksdepartementet/Fylkesmannen har øvrige støtteordninger for skjøtsel av kulturlandskap.

Landbruksforvaltningen i kommunen har ansvar for tilskudd til miljøtiltak i jordbruket og til miljø- og næringstiltak i skogbruket.

Værne kloster området ble i år (2017) av Landbruks- og matdepartementet og Klima- og miljødepartementet ett av ti nye utvalgte kulturlandskap i jordbruket. For å kunne bevare de utvalgte kulturlandskapene følger det med midler som vil gå til vedlikehold og stell.

Kommunale ordninger

Økonomi som virkemiddel kan brukes for å bedre kunne ivareta kommunens kulturminner. Rygge kommune har ingen spesielle tilskuddsordninger for slik ivaretagelse som f.eks. tilskudd til verneverdige bygninger og anlegg.

Fritak av eiendomsskatt

Fritak for eiendomsskatt til bygninger som er fredet eller regulert til spesialformål for bevaring. §7 i eiendomsskatteloven sier at kommunen helt eller delvis kan frita eiendommer med historisk verdi for eiendomsskatt. I Moss kommune har fredede bygg blitt innvilget fritak etter søknad fra grunneier.

Planer

Reguleringsplaner styrer arealbruken og legger rammer for utvikling og byggesaksbehandling. For kulturminnevernet er det derfor avgjørende å gi innspill når nye reguleringsplaner utarbeides.

Kommuneplanens arealdel kan gi kulturmiljøer og kulturlandskap vern gjennom å benytte hensynssoner etter ny plan- og bygningsslov.

Informasjon og formidling

Vi ønsker at flest mulig i Rygge skal kjenne til vår kulturarv og ta vare på den. I kulturminnearbeidet blir holdningsskapende arbeid, opplysning og informasjon til eiere og lokalsamfunn et viktig virkemiddel for bevaring. Rådgivningstjenesten i plan- og byggesaker er også av stor betydning. Kunnskap om kulturminner og det at kulturminner er i bruk er det beste vern.

Samarbeid

Kommunen må fortsette å samarbeide på tvers av enhetene innad i kommunen, og med museet og andre interesserte som arbeider innen kulturminnevernets arbeidsfelt.

Landskap ved Rygge Kirke. Foto: Tommy Lund.

Kurefjorden. Tommy Lund.

Vaskeberget. Foto: Tommy Lund.

Bestemorhuset ved Eskelund. Foto: Astrid Roer.

Strategier og handlingsplan 2017-2021

8.1 Strategier for kulturminnevernet i Rygge

1. Kommunen kjenner til og holder oversikt over kulturminner i vernekategori F, R, 1 og 2
 - Kommunedelplan for kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap suppleres ved behov og rulleres hvert fjerde år.
 - Et kulturminnekart med bestemmelser og retningslinjer utarbeides og innlemmes i kommuneplanen 2019.
 - Lov om planlegging og byggesaksbehandling som redskap for beskyttelse av kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap benyttes.
 - Formidle og spre kunnskap om kulturminner og kulturmiljøer som er prioritert i denne planen.
2. Kommunen skal oppfordre til bevaring og vedlikehold av kulturminner og være rådgivende angående lovverk, økonomiske støtteordninger og faglig veiledning for bygningsvern, restaurering og skjøtsel av kulturminner.
 - Kommunen går foran som et godt eksempel med god forvaltning av kulturminner og kulturmiljøer i egen eie.
 - Informasjonen formidles aktivt gjennom kommunenes nettsider.
 - Fritak fra eiendomsskatt på verneverdig bebyggelse.
3. Kulturminner og kulturmiljøer skal gjøres tilgjengelige for lokalbefolkningen. Kommunen skal bidra aktivt til formidlingen av kulturminner som skal inngå i kommunenes strategiske arbeid med markedsføring og reiselivssatsing sammen med Moss.
 - Gjennomføre formidlingsprosjekter på utvalgte kulturminner.
 - Lage en kulturminneoversikt / kart over tilrettelagte kulturminner i samarbeid med Moss kommune.

8.2 Handlingsplan

Tiltak, formidling og forvaltning	Ansvar	Finansiering
Kulturminnekart, retningslinjer og bestemmelser utarbeides i sammenheng med utarbeidelse av ny kommuneplan.	Administrasjonen/Planavdeling	Innenfor budsjett og midler vi har fått i støtte fra riksantikvar
Etablere gode rutiner for saksbehandling i kulturminnesaker og følge opp videre arbeid med kulturminneplanen.	Administrasjonen fordeler og avklarer ansvar innen kulturminnefeltet	Innenfor budsjett
Fritak fra eiendomsskatt for de som besitter hus som er spesielt verneverdige.	Politisk behandling/Administrasjonen	Innenfor budsjett
Oppfølging av eiere av viktige kulturminner - informere, invitere til møte, kurs mm.	Administrasjonen i samarbeid med lag og foreninger	Innenfor budsjett
Lage en veileder for behandling av sefrak bygg.	Administrasjonen i plan i samarbeid med kulturminneansv. og i samarbeid med byantikvar i Moss.	Innenfor budsjett
Fortsette med registrering og legge viktige kulturminner og bevaringsverdige bygninger og anlegg inn i kulturminnesøk og Askeladden.	Administrasjonen	Innenfor budsjett
Skjøtsel av prioriterte kulturminner, utvide med nye skjøtelsavtaler med fylket.	Kulturminneansv. i samarbeid med Nav og fylkets kulturminneansv.	Innenfor budsjett, søke eksternt
Innsamling og digitalisering av stedsnavn og deres betydning.	Kulturminneansv. i samarbeid med museet og andre.	Innenfor budsjett
Navne nye veier og gater som gir historisk stedstilhørighet.	Kulturminneansv. Planavdeling Historielaget	Innenfor budsjett
Skiltplan: Skilting og formidling av kulturminner bygninger, turstier ol.	Administrasjon v/ kulturminneansv. i samarbeide med vel, historielag, folkehelse, teknisk og kultur	Innenfor budsjett, søke eksternt
Lage historisk vandrerute i Larkollen og i Halmstad området.	Administrasjonen i samarbeid med lag og foreninger	Innenfor budsjett, søke eksternt
Involvere skolene i lokale kulturminner f.eks. «hver skole sitt kulturminne».	Kulturminneansvarlig i samarbeid med skolene og «Den kulturelle skolesekk»	Innenfor budsjett
Fokus på kulturminnedagen– arrangementer for å belyse kulturminner i Rygge.	Kulturminneansvarlig i samarbeid med lag og foreninger og Rygge kommune	Innenfor budsjett
Lage et hefte med kulturminner fra Moss og Rygge med kulturminnekart.	Vurderes av fellesnemnda for Moss og Rygge	Administrasjonen i Moss og Rygge kommune
Opprette vern av steingjerder. (Passe på at veidekke ikke blir for tykt og tar hensyn til høyden på steingjerdene.)	Administrasjon	Innenfor budsjett

KILDER:

Turvei guide Rygge utgitt av Rygge museum

Rygge Bygdehistorien III, Magne Berggren

Rygge Museum og Historielags årbøker "Ryggiof"

Larkollboken av Knut A. Nilsen

«Fra uthavn til feriested» Livet langs Ryggekysten av Nils Petter Johnsrud og Arnulf Johannessen

Nordisk ministerråd, Miljørapport 1987:3, Natur- og kulturlandskapet i arealplanleggingen

Kulturlandskapet ved Værne Kloster, Rygge kommune, august 1996

Kulturhistoriske dok. David Vogt, Innspill fylket_ Landskapsvernområde Værne kloster

Kulturlandskapet Værne kloster, utarbeidet av Per André Hansen

Regionalt viktige kulturmiljøer, s.74 Fylkeskonservatoren og Fylkesmannens miljøvernavdeling

«Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse» Riksantikvaren

Landskapsverneplan for forsvaret 2000, katalog Østlandet

Reguleringsplaner regulert til spesial område: Larkollen og Rygge stasjon

Kommuneplan 2011- 2022

Fylkesplan Østfold mot 2050

Nasjonal verneplan for veger, bruer og vektrelaterte kulturminner: Statens vegvesen

Alleer og trerekker i Østfold: Statens vegvesen

Vedlegg 1

Sentrale begrep/uttrykk i kulturminnevernet	
Antikvariske prinsipper	Kjennetegn på godt restaureringsarbeid etter antikvariske prinsipper der riktig materialvalg og et omhyggelig arbeid med detaljene, der eldre bygningers arkitektur og byggemåte respekteres.
Arkeologisk kulturminne	Fysiske spor og levninger etter tidligere tiders liv og virksomhet, der utgravning og dokumentasjon utgjør hovedkildene til vår kunnskap om og opplevelse av fortidens samfunn.
Askeladden	Den offisielle databasen over alle fredete kulturminner og kulturmiljøer i Norge, i tillegg til listeførte kirker. Eies og driftes av Riksantikvaren. Databasen er tilgjengelig for offentlig forvaltning.
Autentisk	Ekthet eller opprinnelighet, beskriver graden av original materiale.
Automatisk kulturminne	Synlige og ikke synlige arkeologiske kulturminner eldre enn 1537, erklærte stående byggverk fra perioden 1537 – 1650, samiske kulturminner eldre enn 100 år og skipsfunn eldre enn 100 år.
Bevaringsverdig kulturminne / kulturmiljø	Oppfyller flere kriterier for vern og dermed bør bevares på en eller annen måte. Brukes synonymt med verneverdig.
Forskriftsfredete kulturminner eller kulturmiljøer	Betegnelsen brukes som kulturminner som er fredet ved forskrift, ikke ved enkeltvedtak. Dette gjelder bygninger og anlegg som omfattes av en statlig verneplan og som var i statlig eie på fredningstidspunktet, samt kulturmiljøer. Forskriftsfredning innebærer en noe forenklet prosedyre i forhold til fredning ved enkeltvedtak.
Immaterielle kulturminner	Immateriell kulturarv betyr praksis, framstillinger, uttrykk, kunnskap og ferdigheter. F.eks. tro, tradisjoner, sagn, stedsnavn og hendelser.
Konservere	Ta vare på så mye som mulig av objektets historiske verdi og kildeverdi
Kml	Forkortelse for kulturminneloven.
Kulturarv	Favner et bredt spekter av materiell og immateriell arv fra tidligere tider.
Kulturlandskap	Landskap som har fått sin form gjennom menneskelig påvirkning. Brukes oftest om dyrket jordbrukslandskap og beitemark.
Kulturmiljø	«Med kulturmiljøer menes områder hvor kulturminner inngår som en del av en større helhet eller sammenheng» (Kml §2). Kulturmiljø blir brukt både om kulturlandskap med gårdsanlegg og andre kulturminner, og ombygningssmiljøer, tettsteder og byområder.
KULA	Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse

Sentrale begrep/uttrykk i kulturminnevernet

Kulturminne	Kulturminner er alle spor etter menneskers liv og virke i vårt fysiske miljø. Begrepet omfatter også steder det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til. Også naturelementer med kulturhistorisk verdi er kulturminner, eller kan inngå som del av et kulturminne.
Kulturminnevern	Betegnelse på all aktivitet som har til hensikt å verne kulturminner. Kulturminnevern er en del av det overgripende miljøvernet.
Kulturminneforvaltning	Det offentlige kulturminnevernet.
Lokal verdi	Verdi som tillegges kulturminner eller kulturmiljøer knyttet til lokal virksomhet og historie. Et kulturminne av lokal verdi kan også bli tillagt regional og/eller nasjonal verdi.
Løse kulturminner	Kulturminner som f.eks. gjenstander og redskaper. Kulturminner som er flyttbare.
Marinarkeologiske kulturminner	Kulturminner under vann i både sjø og ferskvann.
Naturlandskap	Betegnelsen brukes som landskap med liten grad av menneskeskapt påvirkning. Betegnelsen brukes også når en ønsker å rette fokus mot landskapets geologiske og biologiske innhold.
Nyere tids kulturminne	Fra tiden etter reformasjonen 1537 og fram til i dag. (Brukes ofte om vår tids kulturminner).
Regional kulturminneforvaltning/ Kulturminnemyndighet	Fylkeskommunen er regional kulturminneforvaltning. Fylkeskommunen er delegert myndighet fra Riksantikvaren for deler av kulturminnelovens bestemmelser og da regional kulturminnemyndighet.
Rehabiliterer	Sette i stand, modernisere eller utbedre eldre bygninger.
Rekonstruere	Favner et bredt spekter av materiell og immateriell arv fra tidligere tider.
Restaurere	Tilbakeføre en bygning slik at den fremstår slik den trolig så ut tidligere eller opprinnelig. Bygningen kan bli endret vesentlig under arbeidet. Ved restaurering må man velge hvilket tidspunkt kulturminnet skal tilbakeføres til. Det kan være slik det var da det ble laget eller oppført, slik det var på et senere tidspunkt eller en kombinasjon av ulike stadier.
SEFRAK- registeret	Landsdekkende register for faste kulturminner yngre enn 1537 og eldre enn 1900. Inneholder ingen vurdering av verne verdi, - kun alder.

Sentrale begrep/uttrykk i kulturminnevernet

Skjøtsel	Regelmessig vedlikeholdstiltak, for eksempel vegetasjonspleie, for å ivareta et kulturminne og/eller et kulturmiljø. Vedlikehold av eventuelle skilt og stier inngår også i skjøtselbegrepet.
Vedtaksfredet byggverk	Anlegg og områder som er fredet etter (kml §§15, 19 eller 20).
Vern	Arbeid for å ta vare på kulturminner formelt eller praktisk. Brukes synonymt med bevaring.
Verneverdig	Verdi som tillegges kulturminner eller kulturmiljøer knyttet til lokal virksomhet og historie. Et kulturminne av lokal verdi kan også bli tillagt regional og/eller nasjonal verdi.

Vedlegg 2 - Lovverket

Kulturminneloven

§ 1. Lovens formål.

Kulturminner og kulturmiljøer med deres egenart og variasjon skal vernes både som del av vår kulturarv og identitet og som ledd i en helhetlig miljø- og ressursforvaltning.

Det er et nasjonalt ansvar å ivareta disse ressurser som vitenskapelig kildemateriale og som varig grunnlag for nålevende og fremtidige generasjoners opplevelse, selvforståelse, trivsel og virksomhet.

Når det etter annen lov treffes vedtak som påvirker kulturminneressursene, skal det legges vekt på denne lovs formål.

§ 4. Automatisk fredete kulturminner.

Kulturminner fra oldtid og middelalder (inntil år 1537) er fredet.

Automatisk fredet er de til enhver tid erklærte stående byggverk med opprinnelse fra perioden 1537-1649, dersom ikke annet er bestemt av vedkommende myndighet.

§9. Undersøkelsesplikt m.v.

Ved planlegging av offentlige og større private tiltak plikter den ansvarlige leder eller det ansvarlige forvaltningsorgan å undersøke om tiltaket vil virke inn på automatisk fredete kulturminner på en måte som nevnt i § 3 første ledd, jfr. § 8 første ledd.

§ 15. Fredning av bygninger, anlegg m.v. fra nyere tid.

Departementet kan frede byggverk og anlegg eller deler av dem av kulturhistorisk eller arkitektonisk verdi. Fredningsvedtaket omfatter fast inventar (skap, ovner m.v.). Når særlige grunner tilsier det, kan også større løst inventar medtas. I slike tilfeller må hver enkelt gjenstand særskilt spesifiseres.

§ 19. Fredning av område rundt et fredet kulturminne.

Departementet kan frede et område rundt et fredet kulturminne og skipsfunn som nevnt i § 14 så langt det er nødvendig for å bevare virkningen av kulturminnet i miljøet eller for å beskytte vitenskapelige interesser som knytter seg til det.

§ 20. Fredning av kulturmiljø.

Et kulturmiljø kan fredes av Kongen for å bevare områdets kulturhistoriske verdi. Fredningen kan omfatte naturelementer når de bidrar til å skape områdets egenart.

§25. Meldeplikt for offentlige organer.

De statlige, fylkeskommunale og kommunale organer som kommer i berøring med tiltak som omfattes av loven her, har plikt til å sende melding til departementet eller til vedkommende myndighet etter denne loven.

Kommunen plikter å sende søknad om rivning eller vesentlig endring av ikke fredet byggverk eller anlegg oppført før 1850 til vedkommende myndighet senest fire uker før søknaden avgjøres. Vedtak om rivning eller vesentlig endring av slike byggverk og anlegg skal umiddelbart sendes vedkommende myndighet, dersom denne myndigheten har uttalt seg mot rivning eller vesentlig endring

Plan- og bygningsloven

Loven er kommunens viktigste redskap i forvaltningen av kulturarven og grunnlaget for å fatte vedtak vedrørende våre kulturminner og kulturmiljøer.

§ 1-1 «Loven skal fremme bærekraftig utvikling til beste for den enkelte, samfunnet og framtidige generasjoner.

Planlegging etter loven skal bidra til å samordne statlige, regionale og kommunale oppgaver og gi grunnlag for vedtak om bruk og vern av ressurser.

.....

Planlegging og vedtak skal sikre åpenhet, forutsigbarhet og medvirkning for alle berørte interesser og myndigheter. Det skal legges vekt på langsiktige løsninger, og konsekvenser for miljø og samfunn skal beskrives».

§ 3-1. Oppgaver og hensyn i planlegging etter loven

Innenfor rammen av § 1-1 skal planer etter denne lov:

- a) sette mål for den fysiske, miljømessige, økonomiske, sosiale og kulturelle utviklingen i kommuner og regioner, avklare samfunnsmessige behov og oppgaver, og angi hvordan oppgavene kan løses
- b) sikre jordressursene, kvaliteter i landskapet og vern av verdifulle landskap og kulturmiljøer

§ 11-5. Kommuneplanens arealdel

Kommunen skal ha en arealplan for hele kommunen (kommuneplanens arealdel) som viser sammenhengen mellom framtidig samfunnsutvikling og arealbruk. Det kan utarbeides arealplaner for deler av kommunens område.

Kommuneplanens arealdel skal angi hovedtrekkene i arealdisponeringen og rammer og betingelser for hvilke nye tiltak og ny arealbruk som kan settes i verk, samt hvilke viktige hensyn som må ivaretas ved disponeringen av arealene. Kommuneplanens arealdel skal omfatte plankart, bestemmelser og planbeskrivelse hvor det framgår hvordan nasjonale mål og retningslinjer, og overordnede planer for arealbruk, er ivaretatt.

Plankartet skal i nødvendig utstrekning vise hovedformål og hensynssoner for bruk og vern av arealer. Kommunen kan etter vurdering av eget behov detaljere kommuneplanens arealdel for hele eller deler av kommunens område med nærmere angitte underformål for arealbruk, hensynssoner og bestemmelser, jf. §§ 11-7 til 11-11.

§ 11-8. Hensynssoner

Kommuneplanens arealdel skal i nødvendig utstrekning vise hensyn og restriksjoner som har betydning for bruken av areal. Hensyn og forhold som inngår i andre ledd bokstav a til f, kan markeres i arealdelen som hensynssoner med tilhørende retningslinjer og bestemmelser. Det kan angis flere soner for samme areal.

Til hensynssone skal det i nødvendig utstrekning angis hvilke bestemmelser og retningslinjer som gjelder eller skal gjelde i medhold av loven eller andre lover for å ivareta det hensynet sonen viser.

Det kan fastsettes følgende hensynssoner:

- c. Sone med særlige hensyn til landbruk, reindrift, friluftsliv, grønnsstruktur, landskap eller bevaring av naturmiljø eller kulturmiljø, med angivelse av interesse

§ 11-9. Generelle bestemmelser til kommuneplanens arealdel

Kommunen kan uavhengig av arealformål vedta bestemmelser til kommuneplanens arealdel om:

- 7. hensyn som skal tas til bevaring av eksisterende bygninger og annet kulturmiljø,

§ 12-1. Reguleringsplan

Reguleringsplan er et arealplankart med tilhørende bestemmelser som angir bruk, vern og utforming av arealer og fysiske omgivelser.

§ 12-5. Arealformål i reguleringsplan

For hele planområdet skal det angis arealformål. Arealformål kan deles inn i underformål og kombineres innbyrdes og med hensynssoner.

I nødvendig utstrekning angis områder for:

landbruks-, natur- og friluftsmål samt reindrift, samlet eller hver for seg, herunder områder for jordbruk, skogbruk, reindrift, naturvern, jordvern, særlige landskapshensyn, vern av kulturmiljø eller kulturminne, friluftsområder, seterområder, og landbruks-, natur- og friluftsområder der kommuneplanens arealdel tillater spredt bolig-, fritidsbolig- og næringsvirksomhet,

§ 12-7. Bestemmelser i reguleringsplan

I reguleringsplan kan det i nødvendig utstrekning gis bestemmelser til arealmål og hensynssoner om følgende forhold:

1. grad av utnyttning, utforming, herunder estetiske krav, og bruk av arealer, bygninger og anlegg i planområdet,
6. bestemmelser for å sikre verneverdier i bygninger, andre kulturminner, og kulturmiljøer, herunder vern av fasade, materialbruk og interiør, samt sikre naturtyper og annen verdifull natur,

§ 14-1. Virkeområde og formål

Reglene i dette kapittel gjelder for tiltak etter annen lovgivning som kan få vesentlige virkninger for miljø og samfunn og for nærmere bestemte verneplaner etter naturmangfoldloven kapittel V eller eldre vernevedtak som nevnt i naturmangfoldloven § 77.

Formålet med bestemmelsene er å sikre at hensynet til miljø og samfunn blir tatt i betraktning under forberedelsen av tiltaket eller planen, og når det tas stilling til om, og eventuelt på hvilke vilkår, tiltaket eller planen kan gjennomføres.

§31-1. Ivaretagelse av kulturell verdi ved arbeid på eksisterende byggverk

Ved endring av eksisterende byggverk, oppussing og rehabilitering skal kommunen se til at historisk, arkitektonisk eller annen kulturell verdi som knytter seg til et byggverks ytre, så vidt mulig blir bevart. § 29-2 gjelder tilsvarende.

Naturmangfoldloven

§1.

Lovens formål er at naturen med dens biologiske, landskapsmessige og geologiske mangfold og økologiske prosesser tas vare på ved bærekraftig bruk og vern, også slik at den gir grunnlag for menneskenes virksomhet, kultur, helse og trivsel, nå og i fremtiden, også som grunnlag for samisk kultur.

§ 33.

Verneområder på land, i vassdrag og i sjø etter dette kapittel skal bidra til bevaring av:

- f) natur preget av menneskers bruk gjennom tidene (kulturlandskap) eller som også har kulturhistoriske verdier, og tilrettelegging for bruk som bidrar til å opprettholde naturverdiene

§ 36.

Som landskapsvernområde kan vernes natur- eller kulturlandskap av økologisk, kulturell eller opplevelsesmessig verdi, eller som er identitetsskapende. Til landskapet regnes også kulturminner som bidrar til landskapets egenart.

Utkast til forvaltningsplan skal legges frem samtidig med vernevedtaket. Der det også er aktuelt med skjøtselsplan, skal den inngå i forvaltningsplanen.

Miljøinformasjonsloven

§ 1.

Denne loven har til formål å sikre allmennheten tilgang til miljøinformasjon og derved gjøre det lettere for den enkelte å bidra til vern av miljøet, å verne seg selv mot helse- og miljøskade og å påvirke offentlige og private beslutningstakere i miljøspørsmål. Loven skal også fremme allmennhetens mulighet til å delta i offentlige beslutningsprosesser av betydning for miljøet.

Med miljøet forstås det ytre miljø inkludert kulturminner og kulturmiljø (ref lovens § 2)

Jordloven

Jordlovens betydning for kulturminnevernet er som hjemmelsgrunnlag for diverse forskrifter, delvis forskrifter som setter begrensninger for tiltak som kan ha negativ effekt for bevaring av kulturminner og delvis forskrifter som gir landbruket tilskuddsordninger etter jordbruksavtalen med økonomisk støtte for å ivareta vern av kulturminner, synliggjøring av kulturminner el. l.

Andre styringsdokument.

Regjering og Storting utarbeider nasjonale mål for miljøvernarbeidet.

Vern og forvaltning av kulturminner er en del av et helhetlig miljøarbeid som skal bygge på følgende hovedprinsipper: Bærekraft, sektoransvar, føre-var-prinsipp og kostnadseffektivitet.

De gjeldende nasjonale mål for kulturminnevernet er:

- Mangfoldet av kulturminner og kulturmiljøer skal forvaltes og ivaretas som bruksressurser og som grunnlag for opplevelser og videreutvikling av fysiske omgivelser.
- Et representativt utvalg av kulturminner og kulturmiljøer skal tas vare på i et langsiktig perspektiv som kunnskapsressurs og som grunnlag for opplevelse.

Stortingsmelding nr. 16 (2004–2005) «Leve med kulturminner».

De nasjonale miljømålene sier blant annet:

Det årlige tapet av verneverdige kulturminner og kulturmiljø skal ikke overstige 0,5 prosent innen 2020.

Stortingsmelding nr. 35 (2012–2013) «Framtid med fotfeste».

Nasjonale forventninger til regional og kommunal planlegging:

- Planleggingen bygger på oppdatert og tilgjengelig kunnskap om arealbruk og natur-, kulturminne-, kulturmiljø- og landskapsverdier. Nødvendig kartlegging og vurdering av disse verdiene inngår i planleggingen.
- Kommunene registrerer og verdisetter kulturminner og kulturmiljøer som har lokal verdi og innarbeider disse i planer etter plan- og bygningsloven.
- Hensyn til tradisjonell bruk, kulturmiljø, estetikk, tilgjengelighet og universell utforming legges til grunn i planlegging av omgivelser og bebyggelse. Kulturminner og kulturmiljøer tas aktivt i bruk som ressurser i by- og tettstedsutviklingen.
- Planleggingen bidrar til å unngå nedbygging av viktige naturtyper, friluftsområder, kulturlandskap og dyrka mark, og inngrep i viktige kulturminner og kulturmiljø.

Stortingsmelding nr. 22 (2004-2005) Kultur og næring

Vedlegg 3

Verdivurdering av kulturminner

Verdiene kan deles i tre hovedgrupper:

Kunnskapsverdier

Kulturminnene har en særlig betydning som kilde til kunnskap om og forståelse av fortiden. Dette kan gjelde ulike forhold som kulturminnenes opprinnelse, bruk og betydning,

Menneskers liv, tro og samfunnsforhold generelt og interaksjonen mellom menneske og natur.

Opplevelsesverdier

Opplevelsesverdiene er knyttet til allmenhetens eller ulike gruppers opplevelser og kan slik sett sies å ha en mer personlig forankring enn kunnskapsverdiene. Mange av opplevelsesverdiene er knyttet til hvordan kulturminnene påvirker oss både som enkeltmennesker og som fellesskap.

Bruksverdier

Kulturminnene kan knyttes til videreføring av dagens bruk og danne grunnlag for ny verdiskaping og endret bruk, der verdiene både kan ivaretas og økes. Verdiene kan imidlertid også reduseres gjennom manglende eller feilaktig bruk.

En rekke egenskaper kan bidra til å kjennetegne kulturminnet. Noen relevante eksempler:

- Alder, tidsdybden og kontinuitet
- Autentisitet og opprinnelighet
- Mangfold og variasjon
- Sammenheng og helhet
- Sårbarhet og tålegrenser
- Samspill natur og kultur
- Kulturminnet bør sammenliknes med andre kulturminner. Er det vanlig, sjeldent eller representativt?
- Til slutt vektes verdiene etter et sett kriterier, for å avgjøre hvor store de er. Dette innebærer også en vekting i lokal, regional og nasjonal verneverdi. Her er et utvalg kriterier som brukes ved vekting av verdier:

Kulturminnet:

- representerer faser med særlig betydning for historien
- er knyttet til virksomheter med særlig betydning for historien
- er knyttet til hendelser, begivenheter eller personer med særlig betydning for historien
- er av særlig betydning for en eller flere etniske grupper (samene som urfolk, nasjonale minoriteter eller andre etniske grupper)
- har særlig arkitektonisk og arkitekturhistorisk verdi
- har særlig betydning som kilde til historien der det finnes få eller ingen skriftlige kilder
- har særlig betydning som ressurs for lokal utvikling og verdiskaping.

Vedlegg 4

Registre over kulturminner

Askeladden / Kulturminnekart.no

Kulturminnekart gir oversikt over kulturminner i Østfold.

I sitt planarbeid skal kommunene benytte Askeladden. Kulturminnekart viser informasjon om kulturminner registrert i Askeladden, og har i tillegg informasjon fra flere andre kilder.

Registeret finnes på nett: <http://kulturminnekart.no/ostfold/>

SKE - Statens kulturhistoriske eiendommer

Dette registeret forvaltet av Riksantikvaren som deltar i arbeidet med å utarbeide landsverneplaner innenfor ulike sektorer som helse, forsvar, justis og undervisning. Landsverneplaner skal danne grunnlag for eventuell forskriftsfredning i henhold til kulturminneloven.

Registeret finnes på nett, med begrenset tilgang: http://ske.ra.no/ske_client/login.jsp

SEFRAK

SEFRAK er et landsdekkende register over eldre bygninger og andre faste kulturminner. Navnet er en forkortelse for sekretariatet For Registrering Av faste Kulturminne i Norge. Ansvar for registeret ligger hos Riksantikvaren. Sefrak omfatter bygninger oppført før 1900 uavhengig av vernestatus, og inneholder opplysninger om alder, byggemåte, funksjon og eierforhold for i alt ca. 495 000 hus.

SEFRAK er først og fremst et generelt kulturhistorisk register som kanskje særlig har verdi som kildemateriale for lokal historie. Registrering i SEFRAK innebærer ingen vurdering av kulturminneverdi eller spesielle restriksjoner.

Informasjon om SEFRAK <http://www.miljostatus.no/kart/>

KULA

Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse (KULA) er et oppdrag fra Klima- og miljødepartementet hvor målene er:

- Få oversikt over landskap av nasjonal kulturhistorisk interesse
- Bidra til økt kunnskap og bevissthet om landskap i kommuner og relevante sektorer
- Styrke kulturminneforvaltningen som aktør i forvaltning av landskap

Dette blir en del av kulturminnedatabasen Askeladden, der områdene vil inngå i kategorien kulturmiljø/landskap. I Rygge er store deler av kulturlandskapet i registeret.

<http://www.riksantikvaren.no/Prosjekter/Kulturhistoriske-landskap-av-nasjonal-interesse>

Rygge museum og historielag

Rygge Museum og historielag er et museum for kulturlandskap og kulturminner i Rygge.

Her ligger også Forsvarsmuseum der Rygge forsvarsforening har en permanent forsvarshistorisk utstilling.

Østfoldmuseets samlinger

I Østfoldmuseets samling finnes en rekke bilder, fortellinger og dokumenter fra Rygge. Spesielt Østfold fylkes billedarkiv finnes gamle fotografier.

<http://digitaltmuseum.no/info/owners>

Vedlegg 5

Register over fredete kulturminner i Rygge

Fredede bygninger i Rygge

ID	Lokalitet	Type kulturminne	Ant	Status
94440	Lille Rygge	Lagerbygninger/hangarer	2	F
94390	Rygge hovedflystasjon	Hangarer	2	F
175313	Larkollen tidligere tollstasjon	Tollstasjon m. sjøbod og brygge	4	F

Fredete kirker, oppført før 1650

Navn	Datering	Planform	Byggemateriale	Konstruksjon
Rygge kirke	Middelalder	Langkirke	Stein	Mur

Bygninger og anlegg i Rygge regulert til spesialområder for bevaring/hensynsone H570 kulturmiljø

M 69 Reguleringsplan for Tollefsrødskogen, vedtatt 26.01.1989

M 79 Reguleringsplan for Smedhusåsen, vedtatt 26.08.1993

Klosterveien 30- Smedhuset

M 100 Reguleringsplan for Fuglevik nord

Fuglevikveien 67 - Bolighus

M 115 Reguleringsplan for Larkollveien – Vardeveien, vedtatt 005.09.1991

M 122 Reguleringsplan for Dobbeltspor Såstad Haug, vedtatt 09.06.1994

Stasjonsveien 1A, 2, 3 og 4 – Industri- og verkstedbygninger

Stasjonsveien 1 B og C – Tidligere stasjonsbygninger

M 128 Larkollveien – Hvitnesbukta vedtatt 03.04.2003

M 140 Reguleringsplan for golfbane på Evje, vedtatt 23.11.2000

M 144 Reguleringsplan for Ekholt Golfpark

Vestre Ekholtvei 33 og 35, Gårdstun

M 149 Bebyggelsesplan for Bygdetunet i Rygge, vedtatt 22.04.1997

Bygdetunet, gårdstun

Bygdetunveien 145, Rygge museum

M 150 Reguleringsplan for Larkollveien - Støtvig, vedtatt 14.12.2000

M 151 Reguleringsplan for Rørvik, Vedtatt 06.04.2006

M 203 Reguleringsplan for Lille Rygge næringspark, vedtatt 17.12.2009

Kulturlandskap som er fredet etter andre lovverk

Værne kloster landskapsvernområde er vedtatt 13.september 2013 av Kongen i statsråd.

Værne kloster- med andre områder, Rygge kommune. Riksantikvarens register over kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse.

Eldøya er fredet etter naturvernloven som landskapsvernområde (§ 5 og § 13).

Områder fredet etter naturvernloven som naturreservat.

- Bogslunden edelløvreservat ved Carlberg, 2010
- Kajalunden edelløvreservat på Evje, 2010
- Vardåsen barskogreservat, 2010
- Kurefjorden våtmarkreservat, 2010
- Vestre Vansjø våtmarkreservat, 1992
- Eldøya sjøfuglreservat, 1909

Områder vernet av Rygge kommune etter plan og bygningsloven

«Spesialområdet naturvern»

- Fuglevik nord.
- Fuglevik renseanlegg
- Årvollskogen

Statlige friluftsområder

- Festestranda
- Revlingen, store og lille
- Årvoldtangen
- Festestranda
- Langstranda
- Engholmstranda med p.plass
- Røedsstranda
- Larkollneset
- Kuresteppet
- Botnerbaugen
- Solhaugstrand

Vedlegg 6

A-hus i Larkollen

Opplysningene om A-husene fra det som er regulert som «spesialområde Larkollen» er i hovedsak fra Sefrakregisteringen gjennomført i 1990.

Adresse	A-hus i spesialområde Larkollen	Navn/type hus/byggeår matrikkel	Andre opplysninger
Gbnr. 33/23 Vitnesveien 19		Aasvik Enebolig Byggeår: 1924	
Gbnr. 33/149 Rørvikveien 62a		Solvang III Fritidsbygg Byggeår: Ukjent	Huset ble flyttet fra Bråtengata i Moss Ca 1940 til stranden i Rørvikbukta, og deretter flyttet på nytt i 1953.
Gbnr. 33/2 Rørvikveien 85		Lokalt navn: Karenstua Offisielt Navn: Rørvik Nordre Fritidsbygg Byggeår: ca 1750	Dette huset, sammen med Minahuset, sies å være de eldste i Rørvik.
Gbnr. 33/18 Rørvikveien 66		Solvang II Enebolig Byggeår: ca 1800	Opprinnelig småbruk + fiske. Bestefar til Leif Rørvik var med og bygget huset.

Adresse	A-hus i spesialområde Larkollen	Navn/type hus/byggeår matrikkel	Andre opplysninger
Gbnr. 33/3 Knarrebaugen 21		Rørvik Søndre Fritidsbygg (bryggerhus) Byggeår: ca 1840	Bygget om og modernisert.
Gbnr. 33/33 Rørvikveien 109		Rørvik Enebolig Byggeår: 1847	Bygget på og modernisert Opprinnelig fiske/småbruk.
Gbnr. 33/21 Rørvikveien 32		Søvik Fritidsbygg/bryggerhus Byggeår: 1930	Bygget på og modernisert. Opprinnelig småbruk skilt ut fra Støtvik Mellom.
Gbnr. 33/171 Rørvikveien 53		Minahuset Fritidsbygg Byggeår: ca 1750	Skal sammen med Karenhuset være det eldste i Larkollen. I følge Larkollboken spøkte det i Minahuset, samt at Tordenskjold forlystet seg her natterstider.
Gbnr. 33/24 Rørvikveien 30		Kjølnaas Enebolig Byggeår: 1917	

Adresse	A-hus i spesialområde Larkollen	Navn/type hus/byggeår matrikkel	Andre opplysninger
Gbnr. 33/44 Rørvikveien 20		Kjelsaas Fritidsbygg Byggeår: 1935	
Gbnr. 33/274 Rørvikveien 39		Det gule huset Fritidsbolig Byggeår: 1906	
Gbnr. 33/10 Rørvikveien 29		Toristuen Fritidsbolig Byggeår: 1904	
Gbnr. 33/32 Rørvikveien 57		Solstrand Fritidsbolig Byggeår: 1929	
Gbnr. 34/96 Rørvikveien 27		Skinnerbøl Fritidsbolig Byggeår: 1920	Kong Haakon og Dronning Maud skal ha besøkt stedet.

Adresse	A-hus i spesialområde Larkollen	Navn/type hus/byggeår matrikkel	Andre opplysninger
Gbnr. 34/32 Hagastien 20		Villa Haga Enebolig Byggeår: 1899	Skal være Norges første ferdighus, laftet.
Gbnr. 34/24 Hagastien 3		Vitnes Vestre Fritidsbygg Byggeår: 1700 tallet (ifølge eier)	Skal være flyttet fra Eldøya. Opprinnelig småbruk og bolig til tollere.
Gbnr. 33/11 Vitnesveien 7		Åsly Enebolig Byggeår: 1870	
Gbnr. 34/27 Lersbauen 24		Lokalt navn: Paulines hus Offisielt navn: Lilleholt Fritidsbygg Byggeår: ca 1898	Grosserer Pay bygget på i 1916. Skal opprinnelig ha vært strandsitterhus.
Gbnr. 34/26 Lersbauen 16a		Holte Enebolig Byggeår: 1896	

Adresse	A-hus i spesialområde Larkollen	Navn/type hus/byggeår matrikkel	Andre opplysninger
Gbnr. 34/114 Lersbauen 4		Fagerheim Enebolig Byggeår: 1864	Byggherre. Skipskaptein Torger Helgesen. Mur utenpå tømmervegger inne.
Gbnr. 34/5 Larkollveien 809		Sjølyst Fritidsbolig Byggeår: 1850	Var opprinnelig landhandel, før denne ble flyttet i 1920.
Gbnr. 33/250 Knarrebaugen 1		Emmaus Annet kulturhus/dykker-museum Byggeår: 1910	Tidligere bedehus.
Gbnr. 33/80 Rørvikveien 2		Kollen Fritidsbygg Byggeår: ca 1945	
Gbnr. 34/29 Larkollveien 808		Solhaug Enebolig Byggeår: 1898	Bygget om før krigen.

Adresse	A-hus i spesialområde Larkollen	Navn/type hus/byggeår matrikkel	Andre opplysninger
Gbnr. 34/392 Støtvigveien 4		Gamle Losstua Fritidsbygg Byggeår: 1911	
Gbnr. 34/28 Støtvigveien 24 Gbnr. 34/318 Støtvigveien 26		Granville Enebolig Byggeår: ca 1830 Fritidsbygg	Grisehus i eget hus, delvis bygget sammen med bryggerhus.
Gbnr. 34/49 Støtvigveien 28		Aasheim Enebolig Byggeår: 1900	
Gbnr. 34/56 Feltspatveien 16		Solheim Våningshus Byggeår: 1900	Intakt gårdsmiljø.
Gbnr. 34/46 Feltspatveien 6		Rikkehuset Enebolig Byggeår: ca 1900	

Adresse	A-hus i spesialområde Larkollen	Navn/type hus/byggeår matrikkel	Andre opplysninger
Gbnr. 34/47 Feltspatveien 8		Vestre Vaarli Enebolig Byggeår: 19804	
Gbnr. 34104 Feltspatveien 3		Berg Enebolig Byggeår: 1925	
Gbnr. 34/10 Feltspatveien 2		Kroksfjeld Enebolig Byggeår: Kjøpekontrakt fra 1887, men huset er eldre.	Ble solgt fra skipsfører Even Gundersen til skomaker Johan Thorvald Olsen i 1887.
Gbnr. 34/43 Vardekleiva 4		Lysheim Enebolig Byggeår: 1850	
Gbnr. 34/314 Tollbuveien 24		Fredheim Enebolig Byggeår: Eldste del flyttet fra Eldøya 1850. En antar at huset er bygget på 16-1700 tallet.	Eid av skipsreder Fred Olsen fram til 1970, derav navnet Fredheim.

Adresse	A-hus i spesialområde Larkollen	Navn/type hus/byggeår matrikkel	Andre opplysninger
Gbnr. 34/17 Larkollveien 712		Furuholt Fritidsbygg Byggeår: 1890	
Gbnr. 34/405 Tollbuveien 2		Tollstasjon Fritidsbygg for ansatte i tollvesenet Byggeår: 1802	F Forskriftsfredet
Gbnr. 34/28 Tollbuveien 17b		Sandtangen Nedre Fritidsbygg Byggeår: Fra før 1800	Deler av huset sto opprinnelig på Eldøya.
Gbnr. 34/16 Tollbuveien 17a		(Lokale navn: Bratthuset/ Wesselstua) Offisielt navn: Sandtangen Øvre Fritidsbygg Byggeår: ca 1700	Kan ha vært kommandantbolig for festningen. Tordenskjold skal ha vært på besøk her. Innvendig dekorert av malerinnen Alfrid Bratt.
Gbnr. 34/60 Tollbuveien 15		Larkollen Badehus Matrikkel: garasje/anneks Byggeår: ca. 1900	Tidligere dampskipsbrygge.

Adresse	A-hus i spesialområde Larkollen	Navn/type hus/byggeår matrikkel	Andre opplysninger
Gbnr. 34/677 Tollbuveien 25		Lillebo Fritidsbygg Byggeår: 1917	
Gbnr. 34/74 Tollbuveien 16		Mafri Fritidsbygg Byggeår: 1916	
Gbnr. 34/72 Tollbuveien 31		Nysted Enebolig Byggeår: 1918	
Gbnr. 34/7 Larkollveien 761		Kubakken Enebolig Byggeår: Ble flyttet fra Eldøya i 1885.	Bygget av sjøkaptein Fredriksen Kjøpt av Anton B. Nielsen i 1913 som forærte det til sin sønn og svigerdatter.
Gbnr. 34/64 Larkollveien 781		Solhaug Fritidsbygg Byggeår: ca 1865 (fra dagboksnotat)	Bygget på i 1914.

Adresse	A-hus i spesialområde Larkollen	Navn/type hus/byggeår matrikkel	Andre opplysninger
Gbnr. 34/66 Larkollveien 765/767		Festningen Fritidsbygg Byggeår: 1710	Larkollveien 765: Opprinnelig del av festningsverket Fredriks Odde. Larkollveien 767: Enebolig (ca. 1880)
Adresse	Billmansbakken og området rundt Røeds som er med i Se- frakregistreingen.	Navn/type hus/byggeår	Andre opplysninger
Gbnr. 34/18 Larkollveien 710		Bratli Enebolig Byggeår: 1896	Byggherre var Tolloppsinsmann John Ferdinand Kristiansen. Renovert 1983
Gbnr. 34/31 Larkollveien 700		Drolshamar Fritidsbygg Byggeår: 1900	Byggherre: overbibliotekar Axel C Drolshamar ved universitets- biblioteket. Bygget av tømmer fløtet i saltvann som deretter ble damptørket.
Gbnr. 34/61 Tollbuveien 1		Lokal betegnelse: Huldahuset Offisielt navn: Haugsten Enebolig Byggeår: 1780/90, som tøm- merhus på Eldøya.	Flyttet og påbygd 1875.

Adresse	Billmansbakken og området rundt Røeds som er med i Se-frakregistreingen.	Navn/type hus/byggeår matrikkel	Andre opplysninger
Gbnr. 34/15 Billmannsbakken 60		Støtvik Fritidsbygg Byggeår: ukjent, sannsynligvis flyttet fra Eldøya ca. 1840.	Skjøte fra 1891.
Gbnr. 34/50 Billmannsbakken 47		Bakkehuset Fritidsbygg Byggeår: 1780	Flyttet fra Eldøya.
Gbnr. 34/135 Billmannsbakken 24		Åsly Enebolig Byggeår: før 1885	Elias Kræmmer bodde her med familien i 1885 da det hørte til Røeds Hotell. Skolestue 1850.
Gbnr. 34/13 Billmannsbakken 58a		Støtvik Fritidsbygg Byggeår: ca 1830	Sannsynligvis flyttet fra Eldøya.
Gbnr. 34/19 Billmannsbakken 56		Støtvik Fritidsbygg Byggeår: ca 1870	Skal ha vært fisker-bolig.

Adresse	Billmansbakken og området rundt Røeds som er med i Se-frakregistreingen.	Navn/type hus/byggeår matrikkel	Andre opplysninger
Gbnr. 34/190 Billmannsbakken 54		Lokalt navn: Komma Offisielt navn: Vogtebo Fritidsbygg Byggeår: ca 1840	
Gbnr. 34/20 Billmannsbakken 52		Støtvik Fritidsbygg Byggeår: 1840	Flyttet fra Eldøya.
Gbnr. 34/14 Billmannsbakken 35		Pennesplitten Enebolig Byggeår: Flyttet fra Eldøya ca 1850.	Engang bakeri og butikk her. Fikk sitt navn av forfatteren Hans Viers-Jenssen.
Gbnr. 34/9 Billmannsbakken 17		Fredriksminde Fritidsbygg Byggeår: 1830-40	Harald Ottho som eide Centralteateret kjøpte eiendommen av Elias Kræmmer. Trolig skipperhus opprinnelig.
Gbnr. 35/8 Billmannsbakken 33		Lokalt navn: Riecke huset Offisielt navn: Solbakken Fritidsbygg Byggeår: skjøte fra 1776	Sannsynligvis et av de to losjhusene som sto på Eldøya. Gjestgiveri.

Adresse	Andre gamle eiendommer i Billmannsbakken som ikke er med i Sefrak registrering.	Navn/type hus/byggeår matrikkel	Andre opplysninger
Gbnr. 35/14 Billmannsbakken 23		Øiesten Fritidsbygg Byggeår: 1920	
Gbnr. 35/22 Billmannsbakken 3		Knausen Fritidsbygg Byggeår: 1929	
Gbnr. 34/68 Billmannsbakken 41		Solbakke Enebolig Byggeår: 1840	Sannsynligvis bygget over grunnmuren på det gamle gjestegiveriet. (I følge Larkollboken)
Gbnr. 35/48 Billmannsbakken 37/39		Sundet Fritidsbygg Byggeår: 1917	Sannsynligvis flyttet fra Eldøya.

Rygge Kommune